

doel het archeologisch erfgoed
tropese gemeenschappelijke
geschied- **Barakkencomplex**
die. Hiertoe worden als **Sint-**
logische erfgoed **Catharinadal**
orwerpen en andere **te Breda**
leden: waarvan het
agen tot het reconstrueren van
mensheid en haar relatie tot
anzien waarvan opgravingen of
len van onderzoek betreffende de
ving de voornaamste Gemeente Breda
Die zijn gelegen in een gebied

Xander Alma
ErfgoedRapport Breda 8

Barakkencomplex Sint-Catharinadal te Breda

**Een onderzoek naar vroege barakkencomplexen in de
Tachtigjarige Oorlog**

**Xander Alma
Scriptie Europese Archeologie, Middeleeuwen & Nieuwe Tijd
Universiteit van Amsterdam
2005**

Inhoudopgave

Voorwoord

Inleiding

Hoofdstuk 1. Militaire onderkomens door de eeuwen heen **p. 3**

1.1 Etymologie en begripsbepaling	p. 3
1.2 Militaire onderkomens in de Romeinse Tijd en Middeleeuwen	p. 4
1.2.1 Romeinse Tijd	p. 4
1.2.2 Middeleeuwen	p. 5
1.3 De Tachtigjarige Oorlog	p. 6
1.3.1 Forten, schansen en legerkampen	p. 6
1.3.2 Steden en vestingen	p. 7
1.3.2.1 Inkwartiering	p. 7
1.3.2.2 Stedelijke barakken	p. 7
1.3.2.3 Citadellen	p. 8
1.3.2.4 Barakkenbouw in de Nederlanden	p. 9
1.4 Militaire onderkomens na de Tachtigjarige Oorlog	p. 11
1.5 Samenvatting	p. 13

Hoofdstuk 2. Militaire stad Breda **p. 15**

2.1 Geschiedenis van Breda	p. 15
2.1.1 Geschiedenis van de stad tot aan de Tachtigjarige Oorlog	p. 15
2.1.2 Breda tijdens de Tachtigjarige Oorlog	p. 15
2.2 Strategische ligging	p. 16
2.3 De vestingwerken	p. 17
2.4 Militaire onderkomens in Breda	p. 18
2.4.1 Geschiktheid der Terreinen	p. 18
2.4.2 Stukken betreffende aanbesteding, bouw en herstel van barakken in 1630-1638	p. 19
2.4.3 Brackbouck 1646	p. 20
2.4.4 Overzicht barakkenbouw	p. 20
2.4.5 Barakkencomplex Akkerstraat	p. 20
2.5 Samenvatting	p. 22

Hoofdstuk 3. Het barakkencomplex Sint-Catharinadal **p. 23**

3.1 Het barakkencomplex in historische bronnen	p. 23
3.1.1 Geschiedenis van het klooster en haar omgeving	p. 23
3.1.2 Archivale bronnen met betrekking tot de soldatenbarakken	p. 23
3.1.2.1 Correspondentie tussen het Klooster Sint-Catharinadal en de Stad Breda	p. 23
3.1.2.2 Overige archiefstukken	p. 24
3.1.3 Kaartmateriaal van het kloosterterrein	p. 24

3.2 Het archeologisch onderzoek bij de Kloosterkazerne	p. 28
3.2.1 Het barakkencomplex Sint-Catharinadal	p. 28
3.2.1.1 Periode voorafgaand aan de barakkenbouw	p. 28
3.2.1.2 De ruiterbarakken	p. 29
3.2.1.3 De legerbarakken	p. 30
3.2.1.4 De officierswoning	p. 32
3.2.1.5 De paardenstallen	p. 33
3.2.1.6 Straat en omwalling	p. 34
3.2.2 Het vondstmateriaal	p. 35
3.2.2.1 Bouwfase	p. 35
3.2.2.2 Gebruiksfase	p. 36
3.2.2.3 Afbraakfase	p. 38
3.2.2.4 Het puinstraatje	p. 40
3.3 Het barakkencomplex op basis van historische bronnen en archeologisch onderzoek	p. 41
3.3.1 Datering en bouwfasering	p. 41
3.3.2 Het complex en haar bewoners	p. 42
3.3.3 Vondstmateriaal en bewoningssporen	p. 43
3.3.4 Vergelijking met het barakkencomplex aan de Akkerstraat	p. 44

Hoofdstuk 4. Conclusies **p. 45**

Literatuur

Afbeeldingen

Bijlagen

- Bijlage 1. Ontwikkeling van de legermachten
- Bijlage 2. Tabellen Bredase barakkenbouw
- Bijlage 3. Opgravingresultaten 1993
- Bijlage 4. Opgravingresultaten 1999
- Bijlage 5. Opgravingresultaten 1993 en 1999
- Bijlage 6. Lengte en breedtematen muren
- Bijlage 7. Baksteen en tegelformaten
- Bijlage 8. Vondstmateriaal
- Bijlage 9. Berekening van het aantal wooneenheden

Voorwoord

Breda is voornamelijk bekend als stad van de Nassau's, die zich in de 15de eeuw in Breda vestigden en tot aan de Tachtigjarige Oorlog hun stempel op de ontwikkeling van de stad drukten. Daarnaast staat Breda bekend om haar militaire heden en verleden. Het militaire heden is vooral zichtbaar door de Koninklijke Militaire Academie, die reeds 175 jaar in de stad gevestigd is, en door de vele nog in de stad aanwezige (voormalige) militaire oefenterreinen en kazernes. Van het militaire verleden zijn met name twee machtsovernemes uit de Tachtigjarige Oorlog beroemd, de List met het Turfschip en het beleg door Spinola. Minder bekend is dat Breda reeds in de eerste helft van de 16de eeuw vermoedelijk als eerste stad in de Nederlanden voorzien is van een geheel nieuw stelsel van verdedigingswerken naar Italiaans voorbeeld.

In 1993 werd tijdens opgravingen op het terrein van het huidige Chassé-theater een stukje van het militaire verleden teruggevonden, namelijk de restanten van soldatenbarakken uit de Tachtigjarige Oorlog. In 1999/2000 werd tijdens een vervolgonderzoek op een aangrenzend terrein een groter deel van de barakken, die samen een geheel complex bleken te vormen, aangetroffen. Gezien mijn persoonlijke interesse in de Late Middeleeuwen en Nieuwe Tijd en het militaire gebeuren in het bijzonder, bleken de opgravingen een uitgelezen mogelijkheid te bieden om het aspect van de onderkomens van soldaten in deze periode te onderzoeken. Een bijkomend voordeel was dat ik tijdens de campagne 1999/2000 acht weken werkzaam ben geweest op de opgraving.

Bij deze wil ik tevens graag van de gelegenheid gebruik maken een aantal mensen te bedanken. Ten eerste mijn scriptiebegeleiders Jerzy Gawronski en Pieter Floore voor hun steun en kritische noten bij het onderzoek. Daarnaast gaat mijn dank uit naar het Bureau Cultureel Erfgoed te Breda voor hun bereidwillige medewerking aan het onderzoek. Tot slot wil ik familie en vrienden bedanken voor hun steun tijdens mijn afstuderen.

Inleiding

Reeds vanaf het tweede kwart van de 20ste eeuw kwam met de oprichting van de Stichting Menno van Coehoorn de vestingbouw in Nederland onder de aandacht. De reden voor de oprichting van de stichting vormde de sloopwerkzaamheden van de vestingwerken die de uitbreiding van steden in de weg stonden. Tegenwoordig staan de vestingwerken weer volop in de aandacht en wordt er veel waarde gehecht aan de verdedigingswerken die niet alleen de steden en vestingen dienden te beschermen, maar tevens van grote invloed waren op de indeling en inrichting van de stad. Terwijl het onderzoek en de interesse zich grotendeels op de vestingwerken zelf richt, blijft een ander aspect van het militaire gebeuren in die periode ononderzocht, namelijk de onderkomens van de soldaten. De kennis over deze onderkomens is beperkt tot de kazernebouw onder Vauban (eind 17de eeuw) en vermelding van barakkenbouw in de voorafgaande fase.

Voorafgaand aan en tijdens de Tachtigjarige Oorlog vonden er in militair opzicht veel ontwikkelingen en veranderingen plaats. De intrede van het buskruit in de vijftiende eeuw leidde tot vernieuwing van de wijze van stadsverdediging, waarbij grote wiskundigen zich toegedien op de perfectionering van de vestingwerken. De toename aan oorlogen en de duur ervan zette een trend in van vergroting en professionalisering van de legers. Veranderingen in de oorlogsvoering leidden ertoe dat soldaten langere periodes op dezelfde locatie gelegerd bleven om te voorkomen dat die in handen viel van de tegenstanders. In eerste instantie werden de soldaten in tijdelijke voorzieningen ondergebracht, zoals tentenkampen en door middel van inkwartiering, maar naarmate de oorlog vorderde en de machtsverhoudingen zich stabiliseerden, werden nieuwe voorzieningen getroffen, zoals soldatenbarakken.

De wijze van huisvesting van soldaten kan vanuit verschillende disciplines en vanuit verschillende perspectieven benaderd worden. Zo kan onderzocht worden welke sociale, economische dan wel politieke aspecten een rol speelden bij de bouw van barakken. Wat waren op sociaal vlak de consequenties van de enorme aantallen soldaten die in de steden in garnizoenen lagen? Welke gevolgen had het voor de stedelijke gemeenschap en wat was het draagvlak? Vanuit economisch oogpunt kan gezien worden welke bijdrage de soldaten leverden aan de stedelijke economie. Tevens zou onderzocht kunnen worden wat de kosten waren van de inkwartiering afgezet tegen de kosten van de bouw van speciale onderkomens voor de soldaten. In politiek opzicht is het van belang om te onderzoeken welke afwegingen door het stedelijk bestuur werden gemaakt en in hoeverre ze invloed hadden op de keuzes die de Spaanse koning dan wel de Staten Generaal maakten. Vanuit de centrale overheid werd het besluit genomen tot de bouw van barakken, waarbij de afweging werd gemaakt tussen de kosten die gemaakt werden met de bouw en de voordelen die het opleverde in bijvoorbeeld verbeteringen van de leefomstandigheden van de soldaten, de daarmee samenhangende moraal van de soldaten en wellicht militair strategische voordelen. Al deze vragen zijn archeologisch gezien moeilijk te beantwoorden. Wel kan de archeologie onder andere inzicht verschaffen in de datering van barakken(complexen), de typologie (indeling en grootte), de gebruikte materialen, de bewoners en gebruikssporen.

Archeologisch onderzoek te Breda waarbij een 17de eeuwse barakkencomplex werd gevonden vormde de aanleiding tot dit scriptieonderzoek. Tijdens opgravingen in 1993 en 1999/2000 werden grote delen van een barakkencomplex, bestaande uit een tweetal verschillende baraktypes, een paardenstal en een vermoedelijke officierswoning, aangetroffen.

De doelstelling van deze scriptie is om een bijdrage te leveren aan de kennis over 17de eeuwse barakkencomplexen in de Nederlanden. In eerste instantie was het uitgangspunt om het barakkencomplex Sint-Catharinadal te Breda te vergelijken met andere complexen uit dezelfde periode. Dit bleek echter niet mogelijk omdat vergelijkingsmateriaal ontbrak. Daarnaast bleek dat er algemeen genomen beperkte kennis was met betrekking tot barakkenbouw in deze periode. Vandaar dat ik in deze scriptie wil beginnen met een chronologisch overzicht te geven van de barakken- en kazernebouw in de Nederlanden in de periode van de Romeinse Tijd tot in de 18de eeuw. Daarnaast zal naar een specifieke stad, Breda, gekeken worden hoe de ontwikkeling van de barakkenbouw daar verliep. Tot slot zal het barakkencomplex Sint-Catharinadal zelf dienen als voorbeeld van een 17de eeuwse barakkencomplex. Deze scriptie moet gezien worden als een eerste aanzet tot een breder onderzoek. Zo bleek het binnen het kader van deze scriptie niet mogelijk om bijvoorbeeld een typologie van barakken op te stellen.

Zoals vermeld zal deze scriptie zich richten op drie thema's, die allen inzicht verschaffen in de ontwikkeling van de barakkenbouw in 17de eeuw in de Nederlanden. Het eerste thema dat aan de orde zal komen is de ontwikkeling van militaire onderkomens in de Nederlanden in de periode van de Romeinse Tijd tot in de 18de eeuw. Op basis van literaire bronnen zal naar eigen inzicht een chronologisch beeld geschetst worden van de barakkenbouw. Wanneer vond barakkenbouw plaats en waar werden barakken gebouwd? Wat waren daarbij de

politieke en militaire achtergronden? Wat is bekend over de indeling en grootte van de barakken? Aan hoeveel soldaten boden ze plaats? En is er in de Tachtigjarige Oorlog onderscheid in de (ontwikkeling van) barakkenbouw aan Spaanse en Staatse zijde?

In het tweede hoofdstuk zal worden ingegaan op de barakkenbouw in Breda. Daarbij zal aan de hand van literatuur en archiefstukken beschreven worden hoe deze barakkenbouw heeft plaatsgevonden. Wanneer kwam de barakkenbouw op gang? Hoe grootschalig was de barakkenbouw en onder wiens gezag vond die plaats? Hoe werd de barakkenbouw geregeld? Wat is bekend over de indeling en grootte van de barakken en over de bewoners ervan?

In het derde hoofdstuk staat het barakkencomplex Sint-Catharinadal centraal. Dit complex zal op basis van historische bronnen en het archeologisch onderzoek beschreven worden. Wanneer werd het complex gebouwd en onder wiens gezag? Is er onderscheid in bouwfaserings van het complex? Wat was de indeling en grootte van de verschillende onderdelen. Welke voorzieningen waren er aanwezig? Wie waren de bewoners en welke sporen hebben zij achtergelaten?

Tot slot volgen in het vierde hoofdstuk de conclusies van het onderzoek en aanbevelingen voor vervolgonderzoek. Welke informatie is verkregen over het barakkencomplex Sint-Catharinadal en in hoeverre kan het complex geplaatst worden binnen de ontwikkeling van de barakkenbouw in Breda en in breder perspectief binnen de Nederlanden? Op welke vlakken kan in de toekomst nog vervolgonderzoek plaatsvinden?

Hoofdstuk 1. Militaire onderkomens door de eeuwen heen

1.1 Etymologie en begripsbepaling

De huisvesting van militairen vond op verschillende manieren plaats, door middel van inkwartiering, in barakken of in kazernes. Daarnaast was het gebruikelijk dat soldaten op veldtocht sliepen in tenten of zelf gemaakte hutten. Met name het onderscheid tussen de barakken en kazernes is moeilijk. Tegenwoordig wordt het woord barak in meerdere contexten gebruikt en geeft het met name een tijdelijke functie aan. Een kazerne wordt gebruikt voor een huisvestingswijze waarbij de soldaten gezamenlijk worden ondergebracht in een gebouw met daarop aangepaste voorzieningen, zoals een gemeenschappelijke slaapruijnte en eetzaal. Daarnaast wordt kazerne gebruikt voor een ‘gebouw of complex voor personeel (en materieel) van andere op militaire voet ingerichte korpsen, zoals brandweer en marechaussee’.¹

De herkomst van het woord kazerne gaat via het franse caserne en het provençaalse cazerna terug op het vulgair Latijnse quaderna, ook wel quaterna.² Het Romeinse quaterna, wat letterlijk ‘ieder vier’ of ‘telkens vier’ betekent, was in de Romeinse Tijd waarschijnlijk een benaming voor een wachtruimte in vestingen en andere versterkte plaatsen, waar zich vier wachtsoldaten paraat hielden.³ Deze vier soldaten maakten deel uit van de kleinste militaire organisatie-eenheid van de Romeinen, de contubernium, die bestond uit acht personen behorende tot één tent- of kamergemeenschap. Tijdens de wachtdienst liep waarschijnlijk de helft van het contubernium wacht, terwijl de andere helft sliep in een rustvertrek.

Het Provençaalse woord cazerma is waarschijnlijk afkomstig van het Italiaanse samenvoegsel van quaterna en arma. Via het Provençaals werd het woord cazerna, waar het werd gebruikt voor een kleine ruimte in een nachtwachtmanschap,⁴ opgenomen in het franse vocabulaire, waar het vanaf de 17de eeuw de betekenis van een militair onderkomen heeft gekregen.⁵

Klasen⁶ vermoedt dat het woord caserne afgeleid kan worden van het franse caser, wat onderbrengen betekent. Geerts⁷ en De Vries⁸ maken hier echter geen melding van. Op het moment dat het woord cazerna in gebruik was, had het nog niet de betekenis van een onderkomen, waardoor de verklaring van Klasen minder aannemelijk is.

Uit het bovenstaande blijkt dat het begrip kazerne een redelijk breed begrip is dat etymologisch gezien een militaire achtergrond heeft. De woorden waarvan het begrip kazerne is afgeleid hadden betrekking op een ruimte voor soldaten om de wacht te houden. In de 17de eeuw kreeg het afgeleide begrip kazerne de betekenis van militair onderkomen.

¹ Geerts & Heestermans, 1992. *Zie kazerne*

² Van Veen, 1997. *Zie: kazerne*

³ Schwalm, 1991. p. 32

⁴ De Vries, 1987. *Zie kazerne*

⁵ Van Veen, 1997. *Zie kazerne*

⁶ Klase, 1890. *Zie kazerne*

⁷ Geerts, 1992. *Zie kazerne*

⁸ De Vries, 1987. *Zie kazerne*

1.2 Militaire onderkomens in de Romeinse Tijd en Middeleeuwen

1.2.1 Romeinse tijd

Tijdens de veldtochten overnachtten de soldaten in volgens een nauwgezet systeem aangelegde legerkampen. Deze kampen kunnen naar de beschrijving van Polybius, een slaaf die meerdere veldtochten had meegemaakt, onderverdeeld worden in drie type legerkampen.⁹ Het eerste type betrof een mobilisatiekamp, dat geschikt was voor twee legioenen en twee alae sociorum (bondgenoten). Het tweede type was eveneens een mobilisatiekamp, maar dit kamp bood plaats aan vier legioenen en vier alae sociorum. Het derde kamp was een marskamp voor twee legioenen en twee alae sociorum.

De keuze voor een terrein en de aanleg van een kamp geschiedde altijd op dezelfde wijze. Een voor het leger uitgestuurde verkenningsgroep zocht een geschikte locatie voor het kamp uit. Bij voorkeur werd het kamp aangelegd op een lage heuvel met een flauwe helling, die naar alle zijden uitzicht bood.¹⁰ Daarnaast moest in de omgeving water, hout en voedsel aanwezig zijn. Indien een locatie hieraan voldeed werd het terrein voor het kamp opgemeten en uitgezet met behulp van in de grond gestoken speren. De hoofdpunten werden door middel van vlaggen van verschillende kleuren aangegeven. Zodra het leger bij de locatie aankwam, werd een begin gemaakt met de aanleg van het kamp. Er werd begonnen met de omgrachting en omwalling van het terrein, waarbij de wal werd voorzien van een palissade. Nadat het terrein omwald was, werd het binnenterrein ingericht volgens een vast patroon van rechte hoofd- en zijstraten, waarbij elke eenheid binnen het kamp zijn eigen locatie had aan een van de straten. De belangrijkste onderkomens bevonden zich aan de twee hoofdwegen door het kamp. De exacte indeling van de marskampen kon wat de plaatsing van de belangrijkste onderkomens betreft wel verschillen, maar globaal gezien bleef de indeling hetzelfde.

In de 1ste eeuw n.Chr. wijzigden de Romeinen hun strategie van offensief naar defensief; consolidatie van de in de eeuwen ervoor veroverde gebieden was nu het hoofddoel. Om deze gebieden goed te kunnen beschermen werd in meerdere fasen een grensverdedigingssysteem aangelegd, bestaande uit grensforten (castella) langs de rivieren en legioenkampen (castra) meer landinwaarts.¹¹ De castella hadden doorgaans een grootte tot twee hectare voor een cohort van vijfhonderd man en een grootte van meer dan 2,3 hectare voor een cohort van duizend man.¹² De castra boden plaats aan één of soms twee legioenen en waren daarom veel groter dan de castella. Een castra had doorgaans een oppervlak van meer dan twintig hectare. De castra en castella hadden dezelfde opzet als de marskampen, wel waren de castella voorzien van sterkere verdedigingswerken ten opzichte van de castra.

In de marskampen sliepen de soldaten in tenten met een afmeting van drie bij drie meter en een nokhoogte van 1,2 meter.¹³ In de castella en castra, die een permanentere functie hadden, werden voor de soldaten barakken gebouwd als onderkomen. In eerste instantie waren deze barakken gebouwd van hout. Vanaf 41 tot 54 n.Chr. (periode van Claudius) werden in de castra de belangrijkste gebouwen uit steen opgetrokken. Vanaf dan werd steeds vaker gebruik gemaakt van steen als bouw materiaal. In de castella deden de stenen barakken hun intrede halverwege de 2de eeuw n.Chr.¹⁴

De barakken, die in de castra en castella werden gebouwd, hadden allen een rechthoekige grondvorm, waarbij aan één of beide einden het gebouw verbreed was. In dit verbrede gedeelte bevonden zich de vertrekken van de (onder)officieren (*afbeelding 1, p. 5*). Het smallere gedeelte was bestemd voor de vertrekken van de soldaten. Vóór dit gedeelte bevond zich een porticus (zuilengang). De vertrekken van de soldaten bestonden uit een voorkamer waar zich de slaapvertrekken bevonden (*afbeelding 1, p. 5*) en een woongedeelte (*afbeelding 1, p. 5*). Elke wooneenheid werd gedeeld door een groep van acht soldaten. De grootte van de wooneenheid (contubernium) kon variëren: in Valkenburg (eerste fase) waren ze veertien vierkante meter groot,¹⁵ in Haltern zestien vierkante meter.¹⁶ De lengte van de barak verschilde en was onder andere afhankelijk van het aantal

⁹ Ziegler & Sontheimer, 1979. Zie *castra* (pp. 1080-1082)

¹⁰ Ziegler & Sontheimer, 1979. Zie *castra* (pp. 1080-1082)

¹¹ Van Enckevoort, 1991. p. 272

¹² Bechert, 1983. pp. 85-86

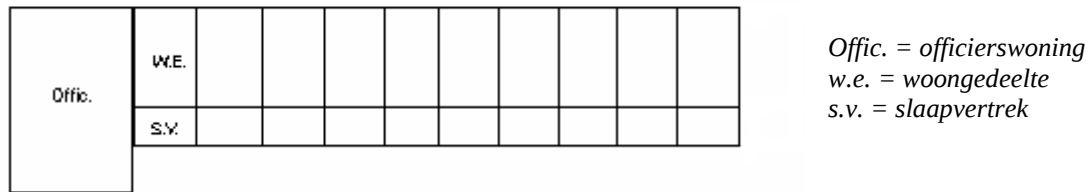
¹³ Van Es, 1972. p. 68

¹⁴ Van Es, 1972. p. 69

¹⁵ Van Es, 1972. p. 68

¹⁶ Bechert, 1983. p. 88

contubernia. In Haltern hadden de barakken afmetingen van 70 bij 4,5 meter en telde het complex tien tot twaalf contubernia.

Afbeelding 1. Schematische weergave van een Romeinse legerbarak.

In Valkenburg waren de barakken met afmetingen van 40 bij 6,5 meter korter, maar wel breder. Deze barakken hadden slechts zeven contubernia. De plattegrond en de barakkenbouw van het castra in Nijmegen is vergelijkbaar met het castellum van Valkenburg en het castra van Haltern.

Behalve langs de grenzen werden ook in enkele steden castra gebouwd. Een goed voorbeeld hiervan is het Castra Praetoriana te Rome. Dit kamp werd in 23 n.Chr. in opdracht van Seianus aangelegd voor de Pretorianen, de keizerlijke lijfwacht. Tot aan de bouw van dit kamp waren de Pretorianen verspreid door de stad en in enkele omliggende dorpen ondergebracht. Met de bouw van het castra probeerde Seianus enerzijds om zijn eigen macht te versterken door de troepen bijeen te brengen op één locatie, waardoor ze sneller ingezet konden worden, en anderzijds om wellicht ook meer indruk op de bevolking te maken. Daarnaast zou daardoor de losbandigheid van de soldaten voorkomen kunnen worden.¹⁷ Het Castra Praetoriana had de opbouw van een gewoon kamp, bestaande uit een rechthoekig stratenpatroon met barakken en een ommuring. Behalve het Castra Praetoriana te Rome zijn er in enkele andere steden eveneens dergelijke kampen geweest, zoals het gladiatorenkamp te Pompeï, het kamp te Otricoli bij Napels en het Castra Ravennatium van keizer Augustus.¹⁸

1.2.2 Middeleeuwen

Met de val van het Romeinse Rijk verdween ook de Romeinse legerstructuur. De professionele legers verdwenen en maakten plaats voor kleine legers van lokale heren (zie bijlage 1 'Ontwikkeling van de legermachten' voor de veranderingen in de legerstructuur in de Romeinse Tijd en Middeleeuwen). Vanaf de Vroege Middeleeuwen tot in de 13de eeuw werd voor de oorlogsvoering naast de adel, die de krijgskunst beoefende, gewone burgers opgeroepen om voor hun heer te vechten. Het op veldtocht zijn betekende dat de mannen gedurende deze periode niet hun gewone beroep konden uitoefenen. Om de last van hun afwezigheid te beperken, probeerde men de duur van de veldtocht te beperken tot ten hoogste één maand. De soldaten die op veldtocht waren, overnachtten tijdens de doortocht in de dorpen en steden waar ze doorheen trokken. Behalve dat ze er onderdak vonden, werd er ook gezorgd voor verzorging, voedsel, brandhout, ligstro en andere zaken. De overlast die het leger de dorpen en steden waar ze doorheen trokken bezorgde was relatief gezien beperkt door hun korte verblijf en de beperkte grootte van de legermacht. Gedurende de 12de tot en met de 14de eeuw vond vorming van permanentere strijdkrachten plaats. De leenrechtelijke verplichting tot indienststreding werd steeds vaker vervuld door het sturen of financieren van soldijknechten. Hierdoor werden de legers groter en ging men langer op veldtocht. Tijdens rustperiodes werden de soldaten ondergebracht in op de kasteelterreinen aanwezige onderkomens. Tijdens de veldtochten werd vaker een beroep gedaan op de dorpen en steden om de legers in te kwartieren, maar tot grote overlast leidde dit vanwege de korte duur nog niet. Pas in de 17de eeuw met de ontwikkeling van de staande legers en vergroting van de legermachten werd de inkwartieringsoverlast ingrijpender.¹⁹

¹⁷ Meijer, 1959. pp. 165-166

¹⁸ Venker, 1920.

¹⁹ Schwalm, 1991. p. 32

1.3 De Tachtigjarige Oorlog

De ontwikkelingen van uitbreiding van de legermachten en het ontstaan van staande legers²⁰ zoals die ingezet waren in de 15de en 16de eeuw, zette zich voort in de Tachtigjarige Oorlog. Hierdoor waren grote hoeveelheden soldaten gedurende lange periodes op de been. Deze soldaten werden op verschillende manieren gehuisvest. In de steden en vestingen was het gebruikelijk om ze volgens het middeleeuwse systeem van inkwartiering te huisvesten, pas later in de Tachtigjarige Oorlog werden in meerdere steden barakken gebouwd. Daar waar inkwartiering niet mogelijk was, zoals in forten, schansen en legerkampen, werden de soldaten aanvankelijk ondergebracht in tenten en zelfgemaakte hutten. Naarmate de oorlog voortduurde en legerkampen en forten gedurende langere periodes in gebruik waren, kwam er behoefte aan betere huisvesting. Dit leidde tot de bouw van barakken. Gezien de verschillen in mogelijkheden van huisvesting van soldaten in de forten, schansen en kampen enerzijds en de steden en vestingen anderzijds, zullen beiden apart behandeld worden.

1.3.1 Forten, schansen en legerkampen

In de Tachtigjarige Oorlog werden tijdens veldtochten en belegeringen van steden door de legers kampen aangelegd, die waren opgezet volgens het Romeinse systeem. Dit houdt in dat het kamp voorzien was van een recht stratenpatroon van hoofd- en zijwegen met in het centrum van het kamp de verblijven van de officieren. De minder belangrijke en gemeenschappelijke voorzieningen, zoals opslagplaatsen, sanitair en stallen bevonden zich het dichtst bij de kampwallen. De kampen waren zo ingedeeld dat ieder onderdeel van het leger zijn eigen kampstraat had.²¹

Behalve de legerkampen werden op strategische locaties in het buitengebied diverse andere verdedigingselementen gebouwd, zoals forten en schansen, ter verdediging van een gebied of belangrijke (water)wegen. Deze forten en schansen konden een tijdelijke of permanente functie hebben. Zo werden tijdens belegeringen de toegangswegen vaak extra verdedigd door forten en schansen. Na de belegering werden die weer direct afgebroken. Op strategische locaties werden echter ook forten en schansen gebouwd die permanent dienst deden om rivieren en wegen te beschermen. Deze forten en schansen konden deel uitmaken van een verdedigingslinie.

In de kampen, forten en schansen werden de soldaten, wellicht afhankelijk van de permanente of tijdelijke functie ervan, ondergebracht in tenten, zelf gebouwde hutten of barakken. Aangezien niet iedere soldaat beschikte over een tent, waren sommigen gedwongen om of onder de blote hemel te slapen of om met verzameld materiaal een hut te bouwen. Voor de bouw van hutten werd gebruik gemaakt van stro, rijshout en delen van leegstaande gebouwen (deze gebouwen waren te koud om in te overnachten).²² In de meer permanente kampen, forten en schansen werden houten barakken gebouwd als onderkomen. Vanaf wanneer in de forten, schansen en kampen werd overgegaan tot de bouw van barakken is onbekend. Vermoed wordt in ieder geval vanaf 1600 en op grotere schaal vanaf 1630,²³ maar wellicht al in een eerder stadium.

Vestingbouwkundigen hielden zich, behalve met de verdedigingswerken zelf, ook bezig met de indeling van kampen en de huisvesting. Een bekend voorbeeld hiervan is het door Symon Stevin geschreven *Castrametatio*. In dit werk beschrijft Stevin niet alleen hoe een kamp bij voorkeur ingedeeld moest worden, maar ook gaat hij in op de omvang van de behuizing van de officieren van het Staatse leger. In hoeverre deze theorie in de praktijk ook daadwerkelijk werd toegepast zou nog onderzocht moeten worden. Het werk van Stevin zou later nog van invloed zijn geweest op de beschrijving van Manesson Malet (1670) van de legerplaats, waarin hij de functie er van als volgt omschreef: het moet onderdak bieden aan militairen (slapen en verblijven) en voorzieningen verschaffen voor opslaan water, voedsel en munitie, evenals het bieden van sanitaire voorzieningen.²⁴

²⁰ Dit zijn legers die zowel gedurende oorlogs- als vreedetijd paraat worden gehouden

²¹ Wijn, 1963. pp. 230-231

²² Parker, 1978. Europese soldaten. p. 30

²³ Dolné, 1993. p. 7

²⁴ Dolné, 1993. p. 7

1.3.2 Steden en vestingen

1.3.2.1 Inkwartiering

Aan het begin van de Tachtigjarige Oorlog was het gebruikelijk om de soldaten in de steden onder te brengen in kerken of kloosters en bij de burgers thuis. Dit systeem van inkwartiering stamde uit de Middeleeuwen toen de heer het recht had om een stad of dorp waar hij met zijn leger langskwam te verplichten om te zorgen voor onderdak. In de Tachtigjarige Oorlog waren dorpen en steden eveneens verplicht om te zorgen voor onderdak voor de soldaten die in garnizoen of winterkwartier lagen. Steden konden inkwartiering niet weigeren, wel konden ze een verzoek doen om geen soldaten te hoeven onderbrengen, zoals Breda in 1577 met succes deed.²⁵

Bij inkwartiering kwam het er in de praktijk op neer dat de armere en invloedloze burgers het meeste te lijden hadden onder de inkwartiering, doordat er in het rechtelijke systeem van inkwartiering talrijke uitzonderingen waren in de vorm van vaste en ook verhandelbare vrijstellingen,²⁶ waardoor de rijkere burgers zich onder de inkwartiering uit konden kopen. Daarbij kwam nog eens dat de burgers in principe geld ontvingen voor de soldaten die ze onderdak moesten verschaffen, het zogenaamde serviesgeld, maar in de praktijk werd dit niet altijd daadwerkelijk uitbetaald.

Op den duur zorgden de langere periodes dat er oorlogshandelingen plaatsvonden en de toename van de legers ervoor dat er vaker en langer (zelfs permanent) beroep moest worden gedaan op inkwartiering (zie *bijlage 1 'Ontwikkeling van de legermachten' voor de veranderingen in de legerstructuur in de Tachtigjarige Oorlog*). Zolang de legers en de kwartiergevers betaald werden, bleef de overlast enigszins beperkt en hadden sommige steden zelfs graag een garnizoen, omdat het behalve voor vertier ook voor nering en extra opbrengsten uit accijnzen zorgde.²⁷ De overlast verschilde dan ook per leger. Het Staatse leger bijvoorbeeld stond bekend om de goede discipline en de geregelde betaling. Het Spaanse leger had echter vaker te maken met betalingsachterstanden en de daarmee gepaard gaande onrust en muiterijen. De toegenomen overlast leidde ertoe dat verzocht werd om te zoeken naar oplossingen voor de inkwartierlast.

1.3.2.2 Stedelijke barakken

De oplossingen voor inkwartieringslast werden gevonden in het bouwen van barakken waarin de soldaten konden worden gehuisvest. Afgezien van de citadellen, die later besproken zullen worden, zou de bouw van de barakken aan Spaanse zijde vanaf 1609 in enkele en op grotere schaal vanaf 1630 in de meeste andere steden en vestingen hebben plaatsgevonden. De aanzet daartoe zou zijn gegeven door de aartshertogen, die in 1598 door Philips II waren benoemd tot bewindvoerders over de Nederlanden.²⁸ Zij besloten om de belangen van de burgers te verkiezen boven die van het leger (de bouw van barakken kostte immers veel geld) en gaven opdracht tot de bouw van barakken in de grote vestingen om een gedeelte van de ingekwartierde soldaten in onder te brengen en zodoende de inkwartieringslast te verlichten.

Wanneer deze ontwikkeling van barakkenbouw eveneens aan Staatse zijde plaatsvond, is niet bekend. Wel is bijvoorbeeld bekend dat in de vesting Bourtange vanaf 1614 een proces van verstening van gebouwen plaatsvond. Niet alleen werden nieuwe stenen gebouwen gemaakt, maar werden oudere houten vervangen door stenen.

Bij machtswisselingen van steden en vestingen was het gebruikelijk om de voordien gebouwde soldatenbarakken, al dan niet gedwongen, te betrekken. De steden konden bij het verdrag van overgave afdwingen dat de in de stad aanwezige barakken in gebruik zouden worden genomen door een nieuw te vestigen garnizoen. Het verdrag van overgave van de stad Breda in 1637 laat dit mooi zien:²⁹

Punt 14: Het krijgsvolk en garnizoen (zowel infanterie als cavalerie) zal in de barakken ondergebracht worden, of anderszins zonder last van de stad of burgers zelf. In het geval dat ze wel bij de burgers moeten worden ondergebracht dan moet hier een ruime servitie voor betaald worden, ook zonder last van de stad.

Het is echter niet uitgesloten dat al eerder dan verondersteld werd overgegaan tot de bouw van barakken in steden of vestingen. Zo heeft Specklin reeds in 1589 in een ontwerpplan van de ideale vesting de locatie van

²⁵ Breda deed met succes een verzoek om geen garnizoen in de stad te legeren

²⁶ Schwalm, 1991. p. 33

²⁷ Wijn, 1963. pp. 230-231.

²⁸ Parker, 1978. Spaanse leger. p. 164

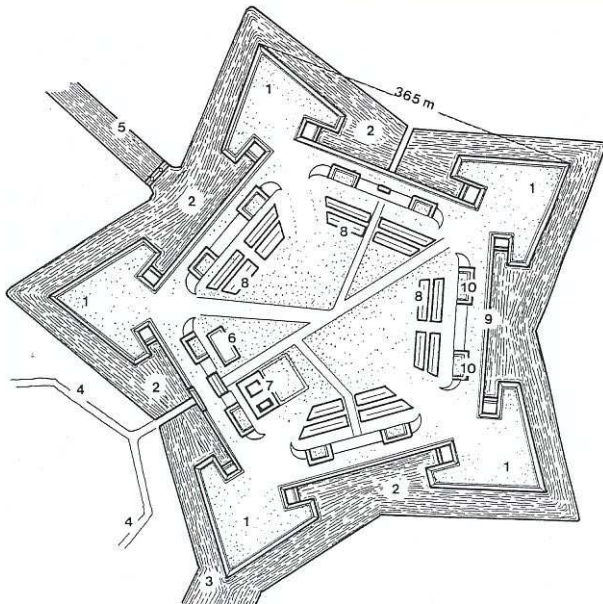
²⁹ Van Goor, 1744. p. 182

barakken voor soldaten opgenomen. Van den Heuvel³⁰ vermeldt hierover het volgende: *Specklin doet betrekkelijk grote concessies aan de militaire veiligheid van zijn vesting. Zo hebben maar liefst vier van de acht courtines poorten in hun midden waar bovendien niet de barakken van de soldaten maar de woningen van burgers aangrenzen (...) de verblijven van de soldaten liggen aan de rand in de nabijheid van de bastions.* Mogelijk betreft het plan van Specklin een ontwerp voor een nieuw aan te leggen vesting, immers tijdens de oorlog werden op strategische locaties diverse nieuwe vestingen gesticht (een goed voorbeeld daarvan is Phillippeville³¹). Dergelijke vestingen hadden een puur militaire functie, al probeerde men wel bevolking uit de omgeving naar de nieuwe vesting te laten trekken zodat ze konden meehelpen bij de totstandkoming van de vesting. Daarnaast konden ze zorgen voor onderdak voor de soldaten en bescherming van de vesting bij een aanval.³² In ieder geval laat het plan van Specklin zien dat er bij de theoretici aandacht was voor de huisvesting van soldaten in bestaande vestingen of steden dan wel in nieuw aan te leggen vestingen. Het blijft echter de vraag of het een theoretisch model betreft dat niet in de praktijk is toegepast of dat het juist een model naar de praktijk was dat op theoretische gronden verbeterd is. In dat laatste geval zou het in de late 16de eeuw al gebruikelijk zijn om in steden of (nieuw te bouwen) vestingen barakken te bouwen voor de soldaten en richtten de theoretici hun aandacht op de beste strategische locatie van de barakken.

In de literatuur wordt het feit dat de inkwartiering voor dusdanige overlast zorgde dat de druk op de overheid werd opgevoerd om hier maatregelen tegen te nemen, algemeen gezien als de impuls tot de bouw van soldatenbarakken. Schwalm wijst er niet ontorecht op dat men daarnaast ook begon in te zien dat de wijze waarop de soldaten waren ondergebracht niet alleen zorgde voor overlast voor de burgers, maar ook ten koste ging van de kwaliteit en efficiëntie van de strijdkrachten.³³ De barakken konden op strategische locaties gebouwd worden (zoals hierboven reeds vermeld was daar bij de theoretici al aandacht voor), waardoor de soldaten bij een aanval sneller gemobiliseerd konden worden. Daarnaast was de controle over de manschappen beter. Ook voor de moraal van de soldaten zelf zal het beter geweest zijn, aangezien de inkwartiering vaak leidde tot conflicten met de kwartiergevers. Op den duur zullen de argumenten van de overlast van de bevolking en de militaire voordelen genoeg hebben opgewogen tegen de kosten die de bouw met zich meebracht.

1.3.2.3 Citadellen

Een citadel was een in of aan de rand van de stad gebouwde burcht die enerzijds de functie had om de stad te beschermen tegen vijanden, maar anderzijds was bedoeld om eventuele opstanden in de stad te kunnen onderdrukken.³⁴ Onder de Spanjaarden werden in

meerder grote steden citadellen gebouwd, die overigens wel door de steden zelf gefinancierd moesten worden. Daar stond tegenover dat de steden geen garnizoenen hoefden op te nemen.³⁵ De citadellen hadden in de 15de en 16de eeuw doorgaans een vijf- of zeshoekige vorm en waren voorzien van bastions. Aan de binnenzijde werden barakken gebouwd voor de legering van een garnizoen. Op enkele ontwerptekeningen van citadellen staan de locaties van barakken en de grootte ervan aangegeven. Zo valt op de tekeningen van de citadellen van Antwerpen (afbeelding 2 (links), de barakken staan afgebeeld onder nummers 8) en Vlissingen te zien dat de garnizoensgebouwen het vijfhoekige grondplan van de vesting volgen, waarbij ze worden onderbroken door vanaf de poorten en bastions naar het centrum lopende straten. De voorstellingen van de barakken konden echter verschillen per ontwerp, zoals blijkt uit

³⁰ Van den Heuvel, 1991. p. 135

³¹ Van den Heuvel, 1991. pp. 99-103

³² Van den Heuvel, 1991. p. 104

³³ Schwalm, 1991. p. 33

³⁴ Van den Heuvel, 1991. p. 105

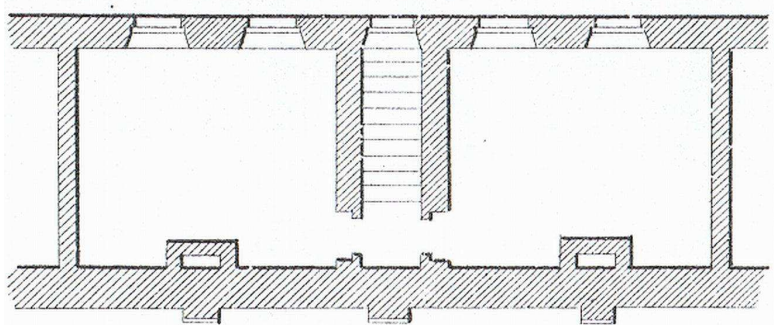
³⁵ Van den Heuvel, persoonlijke mededelingen

verschillende ontwerptekeningen die van de citadellen van Antwerpen en Vlissingen zijn gemaakt. De ontwerpen van Dafano, Faciotto en Campi³⁶ bijvoorbeeld wijken af van de ontwerpen van dezelfde citadel in de Berlaymontatlas.³⁷ Hieruit zou kunnen worden afgeleid dat er behalve aandacht voor het ontwerp van de verdedigingswallen tevens aandacht was voor de vorm en inrichting van de barakken. Dit blijkt eveneens uit een ontwerp voor barakken dat zich in het archief van Turijn bevindt.³⁸ Op de ontwerptekeningen zijn twee verschillende barakken te zien. Aangezien de herkomst van deze laat 16de eeuwse tekening niet bekend is, valt niet op te maken of de ontwerpen betrekking hebben op de barakkenbouw in een citadel of een stad. Uit de schuine hoek die de barakken aan de uiteindes hebben, lijkt dat het in ieder geval barakken betreft in een vijf- of zeshoekig plan, vermoedelijk van een citadel. Op de afbeelding staan twee soorten barakken. De bovenste rij barakken betreft een enkele rij kamers met daarvoor een rij pilaren, waarschijnlijk ter ondersteuning van een overkapping. Waarvoor de voor de kamers gecreëerde (open) ruimte diende, valt niet af te leiden van de tekening. De onderste barakken bestaan uit een dubbele rij kamers. Deze kamers vormden waarschijnlijk afzonderlijke wooneenheden. Behalve in de citadellen kunnen soldatenbarakken eveneens op kasteelterreinen verwacht worden, zoals een afbeelding van het kasteel van Breda (1610) laat zien.³⁹ De daar afgebeelde barakken bestaan uit een rij enkelvoudige kamers, die voorzien zijn van een hardplaats.

1.3.2.4 Barakkenbouw in de Nederlanden

Voorbeelden van vroeg zeventiende eeuwse stedelijke barakken in de Nederlanden zijn schaars. Wel is bekend dat de eerste barakken die aan Spaanse zijde in de Nederlanden gebouwd werden in Den Bosch (1609)⁴⁰, Duinkerken (1611), Maastricht en Damme (1616) stonden en dat daarna in meerdere Spaanse steden en vestingen barakken werden gebouwd. Deze barakken werden naar verluidt uit hout en steen opgetrokken en hadden ruimtes die doorgaans bestemd waren voor vier personen (vier vrijgezellen of twee echtparen⁴¹) die sliepen in twee bedden. Tevens waren er grotere ruimtes die geschikt waren voor acht personen in vier bedden. De inrichting van de barakken, zoals meubilair en bedden, moest door de plaatselijke overheid worden geleverd. De grotere barakken stonden allen binnen de stadsmuren.⁴²

Uit Breda is een Spaans barakkencomplex bekend dat in 1630 aan de Akkerstraat werd gebouwd.⁴³ Een ander voorbeeld van een Spaans complex zijn de barakken van La Petite-Madeleine te Lille.⁴⁴ Dit complex werd in 1620 gebouwd en bestond uit een aantal opeenvolgende kamers met een lengte van 5,3 meter en een breedte van 4,5 meter (circa 24 vierkante meter in oppervlak). Elke kamer was voorzien van een schouw, een deur en een raam bij de binnenplaats op de begane grond en twee kruisvensters op de eerste etage aan een enkele zijde (afbeelding 3).

Afbeelding 3. Indeling barakken complex La Petite-Madeleine te Lille

³⁶ Dafano, Faciotto en Campi waren bekende Italiaanse ontwerpers

³⁷ Van den Heuvel, persoonlijke mededelingen

³⁸ Zie internetsite van Archivio di Stato di Torino, Architettura Militare, deel 5, Luogo non identificato, Particolare Architettonico.

³⁹ Van Wezel, 1999. p. 184

⁴⁰ Zie voor Den Bosch ook Gudde, 1985, p. 31

⁴¹ In de legers kwam het voor dat soldaten getrouwd waren, al was dit wel ongewenst.

⁴² Parker, 1978. Spaanse leger. p. 164.

⁴³ Zie hoofdstuk 2.4.5 Barakkencomplex Akkerstraat

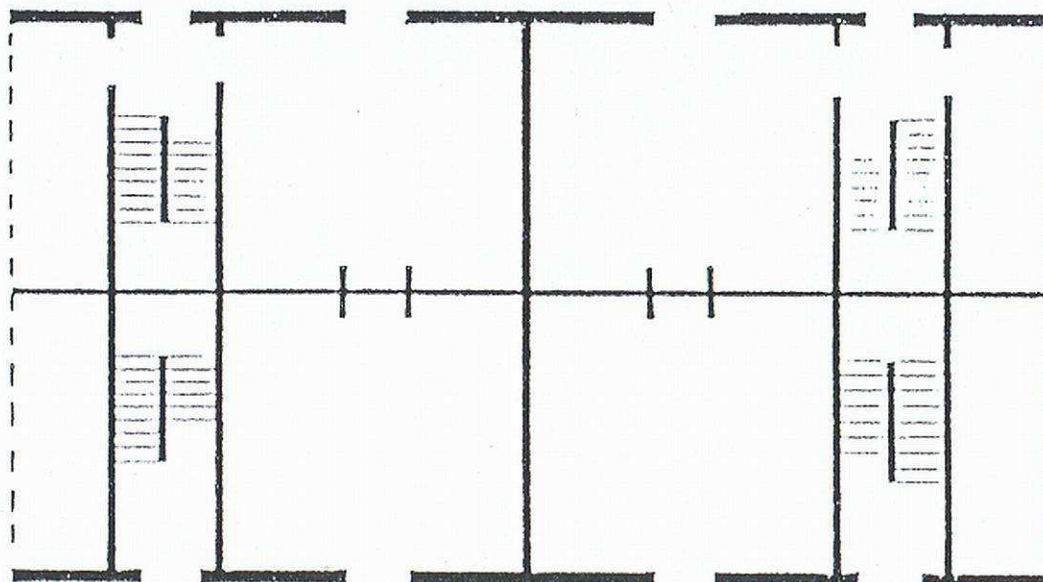
⁴⁴ Tollet, 1880. Plaat 1. Tollet beschouwt dit complex echter ten onrechte als een Frans complex. Lille was in de Tachtigjarige Oorlog in Spaanse handen.

Zoals reeds vermeld zijn er weinig voorbeelden van barakkenbouw aan Staatse zijde. Wel valt uit de bestekken van Bourtange op te maken dat reeds in 1614, een begin werd gemaakt met het proces van verstening van de verblijven binnen de vesting. Zo werd in 1614 het majoorlogement hersteld en voorzien van een stenen muur en stenen vloer en werden in hetzelfde jaar ook bij enkele blokhutten die aan reparatie toe waren, de houten zijwanden vervangen door stenen. Deze muren moesten éénsteens breed zijn en goed bepleisterd worden. Voor de buitengevels moest gele steen gebruikt worden, voor de binnenmuren “bonte” steen. In de blokhutten waren in elke ruimte twee bedsteden aanwezig met een “spijskamer”. Daarnaast had de blokhut nog een keuken met één bedstee en “spijskamer”. Een oude school werd vervangen door een nieuwe, stenen school. Bij de reparatie van het Corps de Gardes moesten niet alleen de houten wanden vervangen worden door stenen, maar werd de vloer opgehoogd en werden de “cosijnen” vervangen door nieuwe. In het bestek werd opgenomen dat de gevels van het gebouw moesten worden gebouwd met goede gele steen, éénsteens breed.

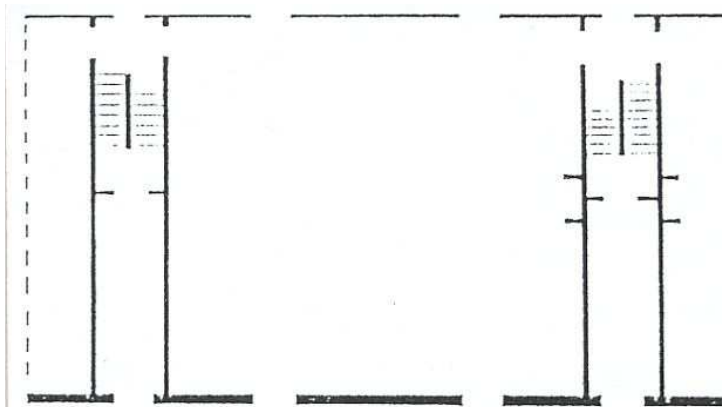
1.4 Militaire onderkomens na de Tachtigjarige Oorlog

Na de Tachtigjarige Oorlog bleven de meeste Europese staten en koninkrijken de beschikking houden over grote legermachten, waardoor eveneens de behoefte bleef aan geschikte onderkomens voor de soldaten. In 1685 kwam wat in de literatuur algemeen gezien wordt als de belangrijkste impuls tot de ontwikkeling van de kazernes, namelijk de opdracht van Lodewijk XIV aan de vestingbouwkundige Vauban tot de ontwikkeling van een basistype onderkomen voor soldaten. De door Vauban opgestelde principes hebben de kazernebouw zelfs nog tot in de 19de eeuw beïnvloed. Deze principes komen er op neer dat een kazerne opgebouwd diende te zijn uit verschillende blokken met diverse functies, zoals onderkomens voor de manschappen en (onder)officieren, wachtlokalen, voorraadkamers, keukens, strafcellen, administratieve vertrekken en waslokalen.⁴⁵ Privaten waren er niet in opgenomen vanwege de hygiëne.

Het grondplan van het door Vauban ontworpen basistype heeft een lineaire vorm met blokverdeling (*afbeelding 4*). Het rechthoekige gebouw werd over de lengte in tweeën gedeeld door een tot in de nok doorlopende scheidingswand. De overige twee zijden werden in blokken verdeeld door in breedte-richting lopende wanden. De bovenverdieping kon door middel van een trap bereikt worden. De ruimtes waren allen ter grootte van 36 vierkante meter en hadden een hoogte variërend tussen de 3 en 4 meter. Elke ruimte was bedoeld voor acht á twaalf man. De begane grond kon ook gebruikt worden als paardenstal. Elke ruimte had zijn eigen schouw voor het bereiden van voedsel en voor warmte.

Afbeelding 4 (boven). Schematische weergave van oorspronkelijke indeling door Vauban

De oorspronkelijke manier van indeling had echter als nadeel dat de doorluchting erg slecht was. Later heeft men dat verbeterd door de tussenmuren te verwijderen (*afbeelding 5*), waardoor er grote ruimtes ontstonden, die geschikt waren voor vijftig man. De doorluchting was nu verbeterd door tegenover elkaar liggende ramen. Een nadeel was echter dat het onrustiger was.

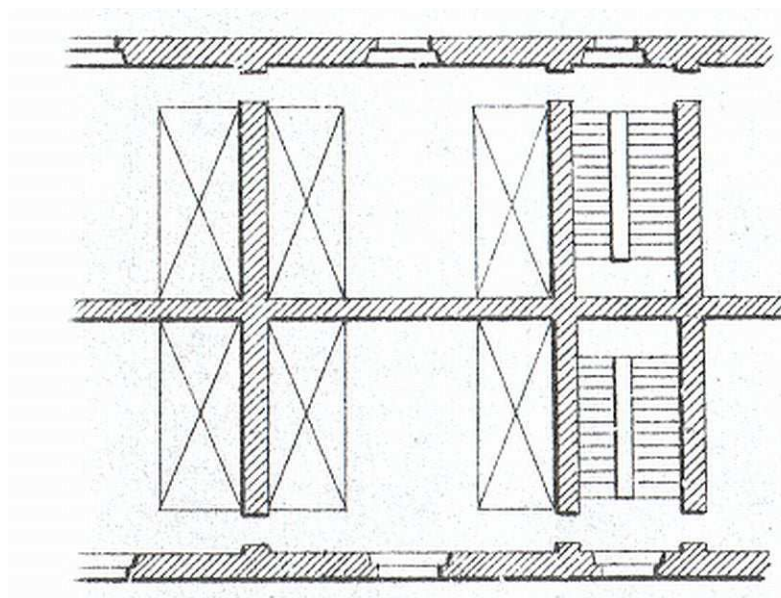
Afbeelding 5 (links). Schematische weergave van gewijzigde indeling

⁴⁵ Dolné, 1993. pp.8-10

In 1750 werd er een nieuwe verbetering aan het plan toegevoegd, namelijk een gang over de lengte van het gebouw, waardoor het aantal trappen verminderd kon worden. Tot dan toe was er per ruimte één aparte trap. De gang kon worden afgescheiden van de ruimtes door een houten schot te plaatsen. Later werd dit vervangen door een stenen muur (circa 1800).

Voor de cavalerie, die behoefte had aan een binnenplaats voor exercitie, werd een vierkant type ontwikkeld dat feitelijk uit drie lineaire types bestond, waarbij de open zijde werd afgescheiden door een muur met een poort.⁴⁶

De door Vauban opgestelde principes voor de kazernebouw zullen niet geheel nieuw zijn, maar (groten)deels gebaseerd op de al bestaande barakkenbouw. Tollet meent zelfs dat de principes van Vauban gebaseerd zijn op het barakkencomplex te Givet. Hij maakt echter niet duidelijk waarop hij dat baseert en daarnaast is zijn datering van het complex niet correct. Tollet dateert het barakkencomplex in 1640, redenerende dat het complex toen bij de Vrede van Nijmegen in Franse handen zou zijn gekomen, echter de Vrede van Nijmegen werd pas in 1678 getekend. Wat verder opvalt, is dat het complex van Givet enigszins afwijkt van de andere complexen, die hierboven beschreven zijn. De kamers van het complex van Givet hebben immers geen schouwen en daarnaast zijn er in de in de breedte lopende scheidingswanden doorgangen (*afbeelding 6*). Met name dit laatste is opvallend. Helaas is het complex niet gedateerd, waardoor het niet mogelijk is te achterhalen of het een complex uit de Tachtigjarige Oorlog betreft of een latere, vernieuwde, versie die model stond voor de kazernebouw van Vauban.

Afbeelding 6. Indeling barakkencomplex Givet

⁴⁶ Janssen, 2000. p. 16

Samenvatting

In de Romeinse tijd werden vanaf de eerste eeuw voor Christus de eerste barakken gebouwd in de castra. De legers waren op dat moment al in omvang sterk toegenomen en geprofessionaliseerd. Een belangrijke impuls tot de bouw van barakken was waarschijnlijk dat de legerkampen een permanente functie kregen nu de Romeinse strategie gewijzigd werd tot consolidatie van de verworven gebieden in plaats van verdere veroveringen van Germanië. De eerste barakken waren nog in houtbouw, later vond steenbouw plaats. Opvallend is dat de bij opgravingen teruggevonden barakken een standaard grondplan lijken te hebben. Weliswaar verschillen de afmetingen enigszins en kan het aantal wooneenheden van de gewone soldaten verschillen, de opzet is overal hetzelfde met de officiersvertrekken aan de uiteindes van de barakken en de vertrekken van de gewone soldaten in het smallere deel. Ook lijkt de indeling van de soldatenvertrekken standaard te bestaan uit slaap- en woongedeelte en lijken ze allen bestemd voor acht personen. Met de ondergang van het Romeinse Rijk verdween niet alleen de geprofessionaliseerde legerstructuur, maar ook de barakkenbouw. Aangezien de lokale heren slechts over kleine legermachten beschikten, die vaak op tijdelijke basis opgeroepen werden, waren voorzieningen voor huisvesting overbodig. Later in de Middeleeuwen namen de legers in omvang toe en ontstonden huurlegers.

In de Tachtigjarige Oorlog werden de soldaten bij voorkeur ondergebracht volgens het systeem van inkwartiering. Waar dat niet mogelijk was, zoals in forten, schansen en legerkampen, werden tenten, hutten en later barakken gebouwd. De bouw van barakken zal daarbij afhankelijk zijn geweest van de functie van het kamp. Het lijkt erop dat naarmate de functie permanenter werd er ook betere huisvestingsvoorzieningen voor de soldaten werden getroffen. Vanaf wanneer er daadwerkelijk barakken werden gebouwd is niet bekend, maar vermoedelijk al in de 16de eeuw.

Op de locaties waar de soldaten ingekwartierd werden, is eveneens een ontwikkeling tot de bouw van barakken zichtbaar. In de steden en vestingen was het aanvankelijk gebruikelijk om, indien er legers in garnizoen of winterkwartier lagen, ze onder te brengen in kerken, kloosters of bij burgers. In enkele belangrijke steden werden in de 16de eeuw citadellen gebouwd van waaruit de stad gecontroleerd kon worden. Deze citadellen waren voorzien van barakken voor de legering van soldaten. In de steden zelf werd waarschijnlijk pas in het begin van de 17de eeuw overgegaan tot de bouw van losse barakkencomplexen. Aan Spaanse zijde zijn in de Nederlanden dergelijke complexen al bekend vanaf 1609 en op grote schaal vanaf 1630. Aan Staatse zijde is daar minder over bekend. Waarschijnlijk is men overgegaan tot de bouw van barakken onder druk van de bevolking om de inkwartieringslast tegen te gaan. Daarnaast kunnen militaire voordelen een rol hebben gespeeld bij het besluit. De voordelen wogen blijkbaar genoeg op tegen de kosten die aan de bouw verbonden waren.

Na de Tachtigjarige Oorlog bleven de staten de beschikking houden over grote (staande) legermachten, waardoor de behoefte groeide aan structurele huisvesting van de legers. In 1685 werd door de vestingbouwkundige Vauban een aantal principes voor de huisvesting van soldaten opgesteld die aan de huidige kazerne ten grondslag liggen. De principes waren geïnspireerd op de op dat moment bestaande barakkenbouw. Wellicht niet geheel toevallig is dit de periode waarin het van oudere begrippen voor militaire wachtruimtes afgeleide woord kazerne de betekenis kreeg van militair onderkomen voor soldaten.

Hoofdstuk 2. Militaire stad Breda

2.1 Geschiedenis van Breda

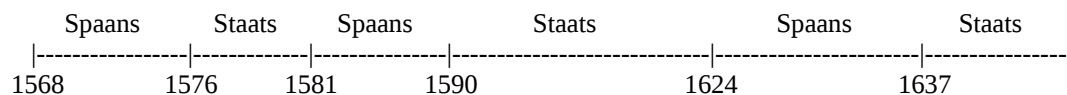
2.1.1 Geschiedenis van de stad tot aan de Tachtigjarige Oorlog

Vermoedelijk rond 1000 n.Chr. is op het overgangsgebied van pleistocene zandgronden in de zuidelijke helft van de Baronie van Breda en de lager gelegen en nattere zandgronden in de noordelijke helft, op de plaats waar de rivieren de Aa en de Mark samenkomen een nederzetting gesticht waaruit de stad Breda zich heeft ontwikkeld.⁴⁷ Bij de agrarische nederzetting werd in de 12de eeuw een burcht gebouwd, van waaruit het verkeer over de rivieren gecontroleerd kon worden en tol geheven kon worden. Vanwege de gunstige ligging trok de nederzetting in de 12de eeuw steeds meer kooplieden aan en veranderde het agrarische karakter van de nederzetting. Aan het einde van de 12de eeuw en in de 13de eeuw groeide de nederzetting uit tot een stad. Het verlenen van de stadsrechten in 1252 (of wellicht al in de periode 1198-1212⁴⁸) kan gezien worden als bevestiging dat de nederzetting was uitgegroeid tot een stad. In de 14de eeuw stagneerde de groei van Breda, tot de stad aan het begin van de 15de eeuw in handen van het geslacht van Nassau kwam, wat zorgde voor een opbloei van de stad. Tot aan het begin van de Tachtigjarige Oorlog bleef Breda in bezit van de Nassau's.

2.1.2 Breda tijdens de Tachtigjarige Oorlog⁴⁹

Direct na aanvang van de opstand werden de bezittingen van Willem van Oranje, waaronder Breda, geconfiscieerd door Spanje (*afbeelding 7*). Breda kwam onder het centrale gezag te staan van Brussel en ter verdediging werd er een Spaans en een Italiaans garnizoen gelegerd, dat in 1575 werd vervangen door slecht gedisciplineerd Duits garnizoen.

Bij de Pacificatie van Gent in 1576 werd overeengekomen dat Willem van Oranje al zijn bezittingen, inclusief Breda, zou terugkrijgen; echter pas na omsingeling van Breda in 1577 werd de stad door de garnizoenen overgedragen. Bij de overdracht werd met de burgers overeengekomen, dat er wegens de slechte ervaringen die de bevolking had met de Spaanse garnizoenen, slechts een kleine groep soldaten zou worden gelegerd. Deze kleine groep, waaronder met name cavalerie, zou samen met een op te richten burgerwacht de stad moeten verdedigen. Deze burgerwacht ging bestaan uit vijf vendels met in totaal achthonderd tot duizend man.

Afbeelding 7. Tijdsbalk machtsovernames van Breda

In 1581 kwam Breda, dat zich inmiddels had aangesloten bij de Unie van Utrecht, weer in Spaanse handen. Nadat een grote Spaanse legermacht Brabant was binnengekomen, waren de in Breda gelegerde soldaten uit de stad getrokken om de Spaanse legermacht te stoppen. Hierdoor kon onder leiding van Haultepenne de stad zonder grote inspanning ingenomen worden door een kleine Spaanse legermacht. De inname ging gepaard met zware plunderingen en moordpartijen, ook wel de Furie van Haultepenne genoemd. Na de inname werd in de stad naast de in stand gehouden burgervendels, een garnizoen gelegerd. Breda was strategisch gezien zeer belangrijk voor Spanje, omdat zonder Breda andere steden in dit deel van Brabant niet heroverd konden worden.⁵⁰ Zo speelde Breda een rol als uitvalsbasis en magazijnplaats in de heroveringen van Antwerpen in 1584-1585 en Geertruidenberg in 1589.

⁴⁷ Edelman, 1976. p. 1

⁴⁸ Leenders, 2001.

⁴⁹ Basisbronnen over de geschiedenis van Breda zijn Brekelmans (1969), van der Hoeven (1868) en van Goor (1744). Klinkert (1996, pp. 113-116 & 1995, pp. 12-23) heeft op basis van deze bronnen reeds een overzicht gemaakt, waar ik mij in deze paragraaf grotendeels op gebaseerd heb.

⁵⁰ Klinkert, 1996. p. 114

Aangezien de Staten er veel belang bij hadden Breda te heroveren, werd een list bedacht om met behulp van in een turfschip verborgen soldaten de Spanjaarden te verrassen. Deze list werd in 1590 ten uitvoer gebracht. Soldaten onder leiding van De Héraugière werden, in het turfschip van Van Bergen verborgen, het kasteel binnen gebracht, waar ze de bezetting gemakkelijk overwonnen. Na het openen van de stadspoorten werden de Italianen in Spaanse dienst na korte schermutselingen al snel gedwongen zich over te geven. Breda werd in de periode tot aan het Twaalfjarig Bestand nog driemaal (1590, 1596 en 1602) aangevallen, maar werd met succes verdedigd.

Na de rust gedurende het Twaalfjarig Bestand (1609-1621) werd Breda direct na de hervatting van de oorlog weer betrokken bij oorlogshandelingen. In 1622 diende Breda nog als uitvalsbasis voor veroveringstochten naar Mechelen en Leuven, maar twee jaar later was het Breda zelf dat bedreigd werd. Gezien de dreiging vanuit Breda en de gunstige ligging voor uitvallen naar Holland, besloot markies Spinola in 1624 een poging te ondernemen Breda te heroveren. Bij de belegering was het doel om Breda door middel van uitgebreide belegeringswerken, circum- en contravallatielinies,⁵¹ totaal af te sluiten van de buitenwereld, uit te hongeren en tot overgave te dwingen. Ondanks diverse pogingen slaagde de Republiek er niet in om door de belegeringen heen te breken en was zij na negen maanden genoodzaakt Breda over te geven. De Spanjaarden hadden nu weliswaar Breda in handen, maar het beleg van Breda had dermate veel geld gekost, dat verdere Spaanse acties niet meer betaalbaar waren.

In 1629 viel Den Bosch in Staatse handen en daarmee was Breda de laatste grote vesting in Brabant die in Spaans bezit was. Tevens was Breda de meest noordelijke vesting van de Spanjaarden. Vanwege de dreiging van Staatse kant werd het garnizoen uitgebreid.

Nadat prins Frederik Hendrik in 1637 vanwege de weersomstandigheden gedwongen was zijn geplande tocht naar Duinkerken af te blazen, zette hij zijn zinnen op Breda. In tegenstelling tot Spinola koos Frederik Hendrik ervoor om Breda te veroveren door middel van een offensieve tactiek. Hiervoor werd evenals in 1624/1625 de stad omsingeld en ingesloten met behulp van verdedigingslinies. Echter ditmaal werden vanaf de verdedigingslinies aanvalswerken⁵² naar de vestingwerken van Breda aangelegd.⁵³ Frederik Hendrik slaagde in deze aanvalstactiek. Nadat de stad dreigde te vallen, openden de Spanjaarden onderhandelingen om Breda over te dragen in ruil voor een eervolle aftocht. De verovering door Frederik Hendrik was tevens de laatste oorlogshandeling om Breda in de Tachtigjarige Oorlog. Na 1637 is er niet meer om Breda gevochten en diende de stad zelf ook nog nauwelijks als uitvalsbasis.

2.2 Strategische ligging

Breda had haar strategische ligging als doorgangsroute van de zuidelijke Nederlanden naar Holland en Utrecht te danken aan de geologische gesteldheid van het gebied. In de 16de en 17de eeuw waren er in de Nederlanden diverse woeste gronden, zoals veengebieden en stuifzanden, die onaantrekkelijk waren voor legers als doorgangsgebied.⁵⁴ In Brabant waren met name de Peel en de Kempen in het oosten van Brabant een belemmering. De Peel was een uitgestrekt moerasgebied, dat nauwelijks toegankelijk was. De Kempen was een heidegebied met veel zandverstuivingen, waar voor de legers amper natuurlijke voedselbronnen aanwezig waren. Het midden en westen waren beter begaanbaar, maar hadden ook hun nadelen. Het midden was enigszins voedselarm, het westen was door de lage ligging gemakkelijk te verdedigen door inundaties.⁵⁵ Het rivierengebied van de Maas en de Rijn was het meest geschikt als doorgangsgebied voor de legers. De rivieren en oevers waren goed begaanbaar en het gebied rondom was vruchtbaar en rijk aan voedsel.⁵⁶ Breda lag in het gebied dat tussen de kerngebieden Holland, Zeeland en Utrecht van de Republiek en de Zuidelijke Nederlanden van de Spanjaarden in lag en waar de strijd zich voornamelijk afspeelde. Op de route vanuit het zuiden naar Holland via het westen waren Breda en Bergen op Zoom de belangrijkste vestingen. Bergen op Zoom was daarnaast ook nog de toegangsroute tot Zeeland.

⁵¹ De circum- en contravallatielinies hadden als doel om zowel aanvallen vanuit de stad als aanvallen van een ontzettingleger af te kunnen slaan. Deze linies bestonden uit een aarden wal met een ervoor liggende gracht.

⁵² Deze aanvalswerken betreffen loopgravenstelsels die tot aan de grachten werden aangelegd. Bij de gracht aangekomen werd er een brug gemaakt van rijshout en kon men de wallen van de vesting ondermijnen.

⁵³ Van der Hoeven, 1886.

⁵⁴ Van Hoof, 1988. pp. 124-125

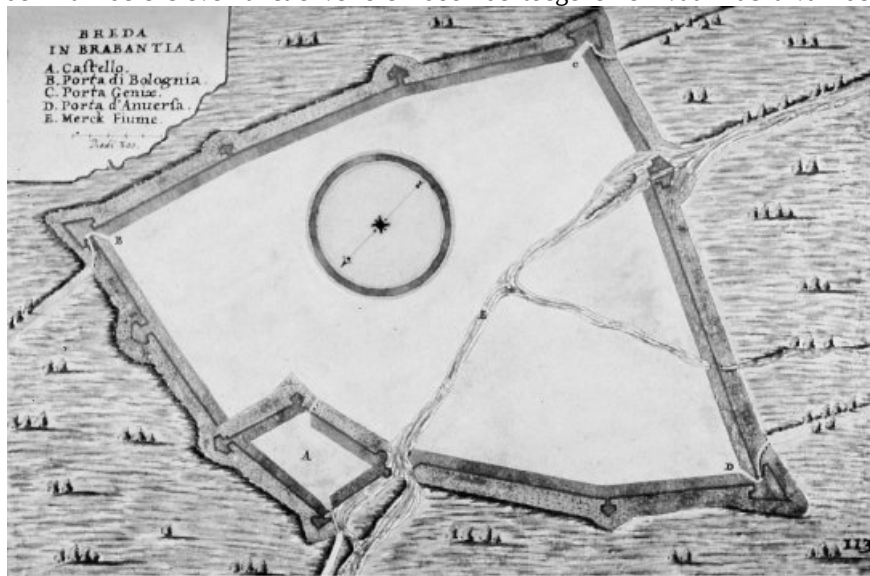
⁵⁵ Van Hoof, 1988. p. 127

⁵⁶ In: Atlas Historische Vestingwerken. P. 22

2.3 De vestingwerken (1531-1648)⁵⁷

In 1531 werd een begin gemaakt met de aanleg van nieuwe vestingwerken ter vervanging van de oude stadsmuur. De stadsmuren hadden hun defensieve functie verloren door de toegenomen vuurkracht van de artillerie, die nu gemakkelijk een bres schoot in de oude muren. Het nieuwe

vestingstelsel werd aangelegd volgens een nieuw, in Italië ontwikkeld systeem. De nieuwe werken bestonden uit aarden wallen met een twaalfstal bastions, waaronder vier grote en acht kleine (*afbeelding 8*). De vier grote bastions werden aangelegd bij de drie stadspoorten, de Antwerpse of Haagpoort, de Ginnekenpoort en de Boschpoort en bij de Grote Sluis. Behalve de wallen en de daarvoor gelegen grachten, dienden inundatiegebieden

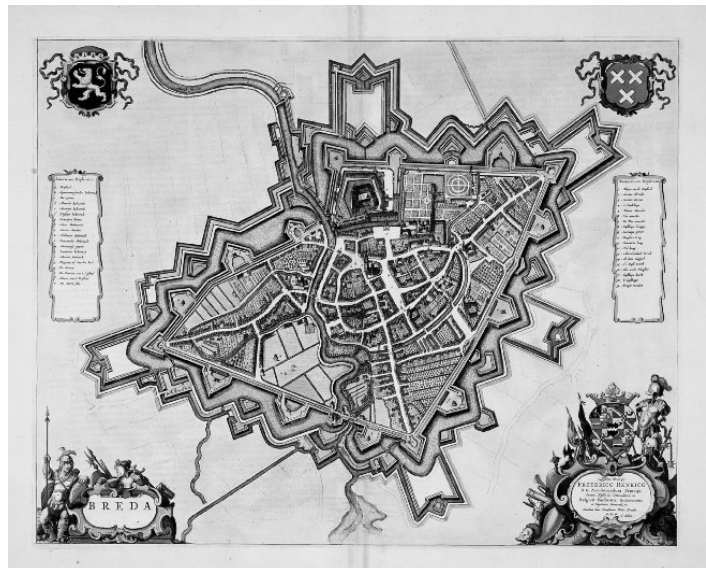

Afbeelding 8. Kaart van Breda in 1560. Door Matteo Neroni

eveneens ter verdediging van de stad. Deze gebieden lagen met name aan de westzijde van de stad, de oostzijde was hoger gelegen en daardoor moeilijk te inunderen. De aanleg van de vestingwerken was in 1547 voltooid. Met de aanleg van de nieuwe vestingwerken kreeg de stad eveneens een andere vorm. In de Middeleeuwen had Breda nog een ronde vorm, maar door de buiten de stad bij de poorten aangelegde wijken binnen de verdedigingswerken op te nemen, kreeg het geheel een trapeziumachtige vorm.

In de Tachtigjarige Oorlog werden de vestingwerken diverse malen verbeterd. In de periode 1579-1581 werd op Spaanse gezag de oostflank van de stad versterkt door de aanleg van nieuwe schansen en bolwerken. Na herovering van Breda door middel van de list met het turfschip in 1590, werd door Maurits opdracht gegeven de vesting te versterken. Gedurende de periode 1591-1606 werd de vesting onder handen genomen. De bastions werden vergroot, in de gracht werden meerdere halve manen aangelegd en één ravelijn, er werd een gedekte weg en glacis aangelegd, en op de wallen enkele katten. De Grote Sluis werd verbeterd met enkele buitenwerken.

Na de hervatting van de oorlog in 1621, werden in de periode 1622-1624 de vestingwerken verbeterd (*afbeelding 9*). Vóór het kasteel, het klooster en de drie poorten werden hoornwerken aangelegd. Deze hoornwerken kregen tijdens het beleg van Spinola kroonwerken met een gedekte weg en wapenplaatsen. Tussen de hoornwerken kwamen vier buitenwerken. De vesting was nu voorzien van vijftien bastions en veertien ravelijnen, op regelmatige afstand van elkaar. Deze veranderingen waren tevens de laatste grote veranderingen gedurende de Tachtigjarige Oorlog.

Afbeelding 9. Kaart van Breda, 1648/1649. Door J. Blaeu

⁵⁷ Basisbronnen over de vestingwerken van Breda zijn Brekelmans (1969), Van der Hoeven (1868) en Van Goor (1744). Klinkert (1996, Pag. 116-120) heeft op basis van deze bronnen reeds een overzicht gemaakt, waar ik mij in deze paragraaf grotendeels op gebaseerd heb.

2.4 Militaire onderkomens in Breda

Vermoedelijk kwam de Bredase barakkenbouw pas op gang in de Spaanse periode van 1624 tot 1637. Uit de voorgaande periode zijn slechts een uit 1585 daterend verzoek van de stad Breda aan koning Philips “om de bouw van barakken te bevorderen ten einde het ongemak en de schade voor de burgerij vanwege inkwartiering te beperken” en een uit 1598 daterende commissie aan burgemeester Sgrauwen “om te doen maken enige hutten achter de muur van het oude klooster tot de logering van soldaten”⁵⁸ bekend. Het eerst genoemde verzoek is hoogstwaarschijnlijk niet ingewilligd en de als tweede genoemde commissie betreft vermoedelijk kleinschalige bouw van onderkomens met een primitief karakter. Grootschaliger lijkt de aanpak onder Spaans gezag, getuige een uit 1629 daterende inventarisatie van terreinen geschikt voor bebouwing met barakken. In aansluiting op deze inventarisatie zijn uit de periode 1630-1638 meerdere bestekken met de aanbesteding van de bouw afkomstig. Verwijzingen in de Akten Magistraal uit de periode 1639-1711 laten zien dat onder Staats gezag oude barakken gerepareerd of afgebroken werden en nieuwe gebouwd.⁵⁹ Tot slot geeft een uit 1646 daterend brackbouck een opsomming van alle op dat moment in de stad aanwezige barakkencomplexen.

2.4.1 Geschiktheid der terreinen (1629)⁶⁰

Dit uit 1629 daterend document betreft een opsomming van enkele terreinen die geschikt werden geacht voor bebouwing met barakken (*bijlage 2, tabel 1A en B*). Uit het document blijkt dat op Spaans gezag enkele hoogwaardigheidsbekleders met enkele ingenieurs, timmerlieden en metselaars op pad zijn gegaan om meerdere locaties te zoeken waarop gebouwd kon worden en waarbij er direct een estimatie van de kosten gemaakt werd. Bij de schatting van de kosten werd de aankoop van het terrein, de aankoop van de daarop staande huizen, de reparatie van de huizen en de bouw van barakken opgenomen. Tevens werd bepaald hoeveel soldaten er gehuisvest konden worden. De locaties die vermeld staan bevinden zich op één na allen aan de zuidoost zijde van de stad, de andere locatie bevond zich aan de noordwest zijde. Onderstaand zullen kort de locaties aangeven worden:

- Tussen de Heystraat en de Bospoort werd een terrein van 500 bij 40 voeten geschikt geacht voor de bouw van barakken. De aankoop van het terrein zou 500 Karolus Gulden gaan kosten, de aankoop van de daarop staande huizen 450 Kgl. De barakken die erop gebouwd zouden gaan worden, drieëndertig in totaal, werden geschat op 20.000 Kgl. In totaal zouden op deze locatie 528 soldaten gehuisvest kunnen worden. Hiermee bedroegen de totale ontwikkelingskosten 20.950 Kgl.
- In het gebied tussen het Nonnenveld, de Keyserstraat en de Akkerstraat werden meerdere locaties gevonden. Een eerste locatie, die bebouwd was met enkele huizen zou inclusief de aankoop van de huizen 10.430 Kgl kosten. Hierop zou een onbekend aantal barakken gebouwd kunnen worden, die tezamen met de kosten van de reparatie van de huizen 7.000 Kgl zou gaan kosten. Hier zouden 370 soldaten gelegerd kunnen worden. Op een tweede terrein konden vijf rijen “doppelbarakken” gebouwd worden, twee van vierentwintig en twee van tweeëntwintig barakken groot, die plaats moesten bieden aan 1472 man. De kosten van de bouw kwamen neer op 55.200 Kgl. In totaal kwam het erop neer dat er 1842 manschappen ondergebracht konden worden tegen de ontwikkelingsprijs van het gebied van 72.630 Kgl.
- Tussen de Keyserstraat en het Ginnikenseinde lag een terrein dat voor 8050 Kgl kon worden aangekocht (inclusief de daarop staande huizen) en waarop tegen de prijs van 5.500 Kgl op zes open plaatsen een barak gebouwd kon worden en de overige op het terrein staande huizen gerepareerd konden worden. Het aantal soldaten dat hier terecht kon was 290. De totale kosten hiervoor waren 13.550.
- In het gebied aan de zuidzijde van de Akkerstraat vanaf de Sint-Joost kapel tot aan de catte konden eveneens meerdere terreinen opgekocht worden. De kosten daarvan bedroegen 7.700 Kgl voor de aankoop van het terrein en 2000 voor de daarop staande huizen. Op één terrein kon een doppelbarak gebouwd worden van 32 barakken groot. De kosten hiervan bedroegen 19.200 Kgl. Op een tweede terrein konden 57 barakken gebouwd worden, tegen een prijs van 34.200 Kgl. In de tekst van het document staat vermeld dat er 912 soldaten terecht konden, maar het is echter niet duidelijk of deze 912 verspreid werden over de beide barakkencomplexen of dat deze allen in het 57 barakken tellende complex werden ondergebracht. Gezien het gegeven dat men uitging van een zestien aantal personen per barak zou dat betekenen dat de 912 mannen in het 57 barakken tellende complex zouden worden ondergebracht en er aan het totale aantal soldaten van de twee locaties nog eens minstens 512 toegevoegd moeten worden (wat nog exclusief het aantal manschappen is dat ondergebracht kon worden in de gerepareerde huizen). In totaal zou het er op neer

⁵⁸ Akten Magistraal 1598, fol. 66

⁵⁹ Gemeentelijk Archief Breda, afd. II-36, inv. Nr. 362. Index op de resolutiën van de magistraat over 1639-1711

⁶⁰ Gemeentelijk Archief Breda, nr. I-IA-2573

komen dat de ontwikkelingskosten van het gebied 63.100 Kgl zou gaan kosten, waarbij er minstens voor huisvesting voor 1424 man werd gezorgd.

- Het vijfde gebied betreft het aan de noordwestzijde van de stad liggende gebied tussen de Donkstraat, gerekend vanaf het bruggetje langs de wallen tot aan het huis van de “Franskinderen”. De aankoop van het terrein bedroeg 4.755 Kgl en de koop van de daarop staande huizen 942 Kgl. Er zouden op twee locaties barakken gebouwd kunnen worden, op de eerste locatie een achttal dobbelbarakken tegen 4.800 Kgl en op een tweede locatie een vijftwintigtal dobbelbarakken tegen 15.000 Kgl. In het acht barakken tellende complex en de gerepareerde huizen konden 350 soldaten worden ondergebracht, in het vijftwintig barakken tellende complex (vermoedelijk) 400. Het totaal te huisvesten soldaten bedroeg daarmee 750. De totale kosten voor de ontwikkeling van het gebied bedroegen 25.497 Kgl.

In het document wordt vermeld dat hiermee het totale aantal kosten neerkomt op 195.727 Kgl en het totale aantal soldaten dat ondergebracht kon worden op 5022. Narekening leert dat het totaal bedrag correct is, maar dat het aantal soldaten niet overeenkomt met het aantal dat vermeld is in de tekst. Dit aantal komt opgeteld uit op 4834. Het is niet duidelijk of het een rekenfout betreft, dan wel dat er een aantal soldaten (het verschil betreft 188) niet vermeld staat in de tekst.

2.4.2 Stukken betreffende aanbesteding, bouw en herstel van barakken in 1630-1638⁶¹

Uit de periode 1630-1638 zijn enkele archiefstukken bekend, die betrekking hebben op de financiering, aanbesteding, bouw en herstel van enkele barakken. Deze bestekken waren vermoedelijk opgesteld naar aanleiding van de in 1629 gemaakte inventarisatie. De documenten zijn onder te verdelen in financiële correspondentie enerzijds en bestekken en aanbesteding anderzijds.

Financiële correspondentie

Een tweetal bewaard gebleven Franstalige documenten heeft betrekking op de goedkeuring van de plannen voor de bouw van barakken in Breda. Mogelijk betreft het een reactie op de inventarisatie voor de bouw van barakken die in 1629 gemaakt was. In ieder geval blijkt uit de stukken dat er toestemming werd gegeven om volgens plan een aantal barakken te bouwen. Die toestemming werd vanuit Brussel verleend door het “bureau des finances” in 1634.

Bestekken en aanbesteding

In het Bredase archief⁶² bevinden zich enkele uit 1630 daterende documenten met de aanbesteding van timmer-, metsel- en ijzerwerk. Vermoedelijk hebben deze documenten behoord tot een collectie met de aanbesteding van werk voor barakken op meerdere locaties. Het timmerwerk, het metselwerk en het ijzerwerk werden allen afzonderlijk openbaar aanbesteed, waarbij het werk via aanplakbiljetten in de stad werd aangekondigd en op openbare zittingen werd gegeven aan de laagste bidder. In de bestekken, die door de beide partijen (opdrachtgever en opdrachtnemer) werden ondertekend, werd opgesteld welke werken verricht moesten worden en aan welke eisen het moest voldoen. De betaling voor het timmerwerk geschiedde in drie termijnen naar gelang het werk vorderde.

In het bestek van het metselwerk staan vijf verschillende kavels (zie *bijlage 2, tabel 2*) aangegeven, waarop tijdens de openbare aanbesteding geboden kon worden. Deze kavels zijn in het bestek voor het timmerwerk eveneens terug te vinden. Op de kavels nummer één tot en met vier moesten elk twaalf beneden en twaalf boven barakken gemaakt worden. De kavels waren allen opgedeeld in halve rydes en lagen kort bij elkaar. De eerste kavel lag naast de Keyserstrate, aan de Ackerstraete, de tweede daarnaast aan het water. De derde kavel lag naast kavel twee en kavel vier, die naast het water lag. Het vijfde kavel was afwijkend. Dit was een kavel van een halve ryde, waarop deels naast enkele bestaande huizen van het Ginnekenseynde zeven beneden en zeven boven barakken (enkele barakken) gebouwd moesten worden en, zoals staat vermeld, op de andere helft richting het water veertien enkele barakken zowel beneden als boven.

Aan de timmerlieden werd het houtwerk van de barakken in zijn geheel uitbesteed. Dit betekende dat zij niet alleen de deur(kozijn)en, de vensters (met glas), de vloeren van de verdiepingen en de kapconstructie met fliergebint plaatsten, maar ook dat zij de inrichting bestaande uit twee bedsteden per barak (zowel onder als

⁶¹ Gemeentelijk Archief Breda, nr. I-IA-2574

⁶² Gemeentelijk Archief Breda, nr. I-IA-2572

boven), een tafel met twee houten banken en een kast⁶³ moesten maken. Daarnaast was tevens in de opdracht de aanleg van een houten trap aan weerszijden van de barak opgenomen. Deze aan de straat gelegen trap moest toegang verschaffen tot de bovenverdieping.

Aan de metselaren werd de opdracht gegeven om vóór de aanvang van de bouw oudere funderingen te verwijderen en de materialen geschikt te maken voor hergebruik (overigens dienden de metselaren de overige bouwmaterialen binnen Breda te kopen). Daarna moesten ze de funderingssleuven aanleggen en deze verstevigen door steengruis fijn te stampen. Daarop werd dan een “beddinge van greyne delen met slickhouten” gelegd. Op deze funderingsaanleg moest de muur geplaatst worden met een tweeëneenhalfsteense versnijding tot een éénsteens brede muur op loopniveau. Vervolgens moesten de muren verder opgetrokken worden, waarbij de haardmuur anderhalfsteens breed moest zijn en de muren zelf bepleisterd dienden te worden. Behalve de muren kwamen ook de schouw, schoorsteen en de bestrating (plavuizen) van de beneden en bovenverdieping voor hun rekening. Tevens moest het dak bedekt worden met pannen en vorsten, waarbij de binnenzijde moest worden bestreken. Verder werd bepaald dat er aan de bovenzijde van het venster een boogje geplaatst moest worden.

Eveneens als het metsel- en timmerwerk werd het ijzerwerk afzonderlijk uitbesteed. Er werd opdracht gegeven tot het vervaardigen van “anckers” en “gehengen”, grendels om vensters te sluiten en handvaten om deuren en vensters dicht te trekken. Het ijzerwerk diende voor zevenenzeventig barakken.

2.4.3 Brackbouck 1646

In het uit 1646 daterende Brackbouck staat een opsomming van alle soldatenbarakken die Breda op dat moment rijk was (*bijlage 2, tabel 3*).⁶⁴ Dat betreffen zowel de onder de Spaans als onder Staats gezag gebouwde barakken. Hieruit blijken er in Breda op dat moment twee grote barakkencomplexen te hebben gestaan en enkele kleinere. De twee grote complexen waren de Hooge Barakken aan de Akkerstraat en de Antwerpse Barakken aan de Gampelstraat. De Hooge Barakken werden door de Spanjaarden gebouwd in vermoedelijk 1630 en werden naar alle waarschijnlijkheid hoog genoemd vanwege de verdieping die ze hadden. Het tweede grote barakkencomplex, de Antwerpse barakken, is in 1640 gebouwd onder Staats gezag. Dit complex lag aan de noordwestzijde van de stad, vlak bij de Antwerpse poort. Al in de 17de eeuw is dit complex deels gesloopt en weer herbouwd vanwege uitbreidingen aan de vestingwerken. De herbouw heeft nog tot in de 20ste eeuw bestaan. Naast deze twee grote barakkencomplexen staan een zevental kleinere vermeld (*bijlage 2, tabel 3*).

2.4.4 Overzicht barakkenbouw

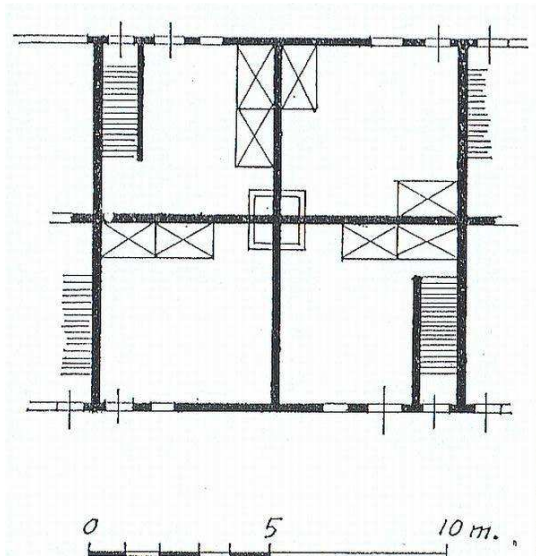
In de verschillende archiefstukken worden meerdere barakkencomplexen genoemd, waarvan een aantal overeenkomstig blijkt te zijn (*vergelijk bijlage 2 tabel 1, 2 en 3*). Afgaande op de vernoemde locaties in de archiefstukken blijken van de in de inventarisatie genoemde barakken aan de Heystraat / Bospoort overeen te komen met de in het Brackbouck (1646) vermelde barakken “achter de Wildeman” (A), de barakken aan het Nonnenveld / Akkerstraat / Keyserstraat met de Hooge Barakken uit het Brackbouck (B) en de barakken aan de Donkstraat / Franskinderen met de Donkse barakken (E). Deze barakken zullen gezien hun vermelding in de inventariastie uit 1629 dan ook vermoedelijk in de Spaanse periode vanaf 1629 tot aan het beleg door Frederik Hendrik in 1637 gebouwd zijn. Dit wordt extra bevestigd door de uit 1630 daterende bestekken voor de bouw van barakken aan de Keyserstraat. Deze bestekken uit 1630 hebben tevens betrekking op de barakken aan het Ginnikenseinde (C), die in de Inventarisatie uit 1629 zijn opgenomen. Van twee andere barakkencomplexen, de Antwerpse barakken en de barakken van ruiterte achter het Swaentken op het Ginnekenseinde is bekend dat deze in 1640 onder Staatse gezag zijn gebouwd. Van deze complexen zijn geen bestekken bekend.

⁶³ in de tekst aangegeven als ‘schapwey’

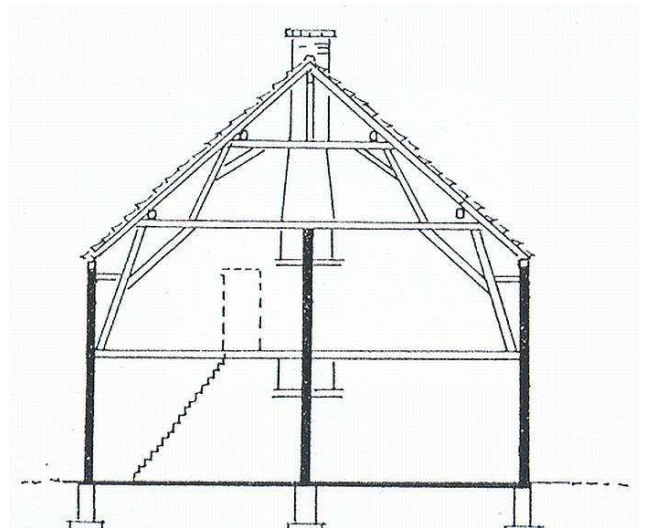
⁶⁴ Peeters, 1972. p. 10

2.4.5 Barakkencomplex Akkerstraat

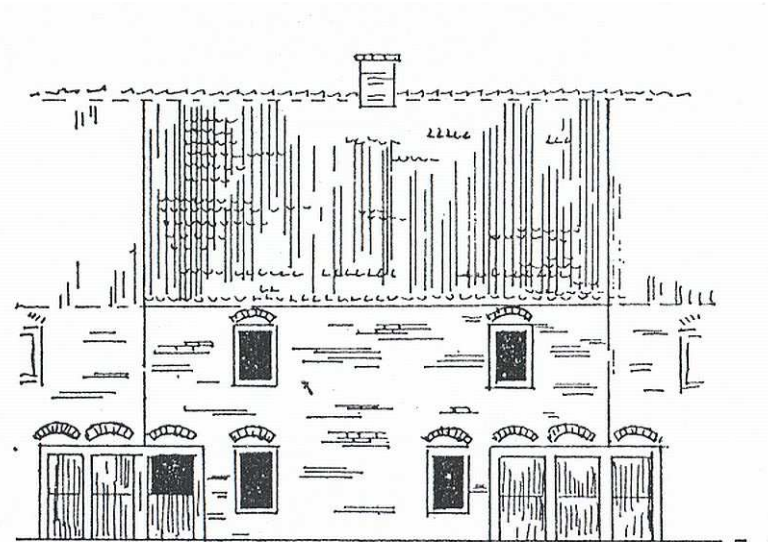
Het uit de Spaanse periode daterende barakkencomplex aan de Akkerstraat (*afbeelding 10, 11 en 12*) bestond uit rug aan rug woningen, voorzien van een beneden- en bovenverdieping met zadeldak.⁶⁵ Om de twee woningen stond een zijgevel, die diende als brandmuur. Hierdoor ontstonden eenheden van vier beneden- en vier bovenkamers. De kamers hadden een grootte van 4,5 bij 4,5 meter (circa 20 vierkante meter in oppervlak). De benedenkamers hadden een hoogte van 2,5 meter en de bovenkamers 1,70 meter tot aan de dakrand. De kap droeg een zoldering. In elke kamer was in de hoek een schouw, twee bedsteden, een kast, een tafel en twee banken. De ingangen waren telkens tot drie aaneengekoppeld, waarvan de middelste toegang gaf tot een trap naar de twee bovenkamers. Elke kamer had een venster met afmetingen van 85 bij 55 centimeter.

Afbeelding 10. Indeling barakken complex Akkerstraat

Afbeelding 11. Doorsnede barakken Akkerstraat

Afbeelding 12. Vooraanzicht barakken complex Akkerstraat

⁶⁵ Beschrijving van het complex door Peeters, 1972. p. 8

2.5 Samenvatting

Breda maakte in de Tachtigjarige Oorlog een roerige tijd door met meerdere machtswisselingen. De stad lag precies in het frontgebied tussen de zuidelijke Nederlanden en Holland en Utrecht en was daarmee een belangrijke schakel. Daarom ook werd de stad meerdere malen voorzien van verbeteringen aan de vestingwerken en had het gedurende lange periodes een garnizoen. Dit garnizoen werd in eerste instantie ondergebracht door middel van inkwartiering, en mogelijk op beperkte schaal in speciaal gebouwde hutten. Vanaf 1629 kwam daar verandering in en kwam grootschalige barakkenbouw op gang. In een inventarisatie werden meerde locaties aangewezen, die bebouwd konden worden met soldatenbarakken. In ieder geval een gedeelte daarvan is daadwerkelijk aangelegd, waaronder de Hooie Barakken aan de Akker- / Keyserstraat, zoals blijkt uit de bestekken van 1630. Aan het einde van de Tachtigjarige Oorlog heeft Breda zoals uit het Brackbouck (1646) blijkt meerdere barakkencomplexen, waaronder twee grote. Van deze twee grootste complexen zijn de Hooie Barakken onder Spaans gezag gebouwd en de Antwerpse barakken onder Staats gezag. Van een tweetal andere barakken staat vast dat deze in de Staatse periode zijn gebouwd, van overige complexen is het bouwjaar niet bekend, behalve dat deze tussen 1629 en 1646 zullen zijn gebouwd.

4. Conclusies

In deze scriptie stond het barakkencomplex Sint-Catharinadal te Breda centraal. Uit het onderzoek kwam naar voren dat het complex in eerste aanleg bestond uit een tweetal reeksen barakken, een paardenstal en een als officierswoning geïnterpreteerd hoekhuis. Het complex is tussen 1629 en 1637 op Spaans gezag gebouwd. Kort na de inname van Breda door Frederik Hendrik in 1637 zijn plannen opgesteld om een nieuwe reeks barakken te bouwen (de ruiterbarakken) en oude barakken (vermoedelijk de niet opgegraven barakkenrij langs de zuidelijke kloostermuur) te voorzien van paardenstallen. Deze plannen zijn in 1642-1643 gerealiseerd.

De onder Spaans gezag gebouwde legerbarakken bestonden uit een reeks dubbele kamers, waarvan de voorkamer voorzien was van een haardplaats en kelder met waterput. Vermoedelijk bevond zich boven de kelder de bedstee. De officierswoning had een tweetal haarden en een kelder, een waterput ontbrak. Daarnaast waren ook de paardenstallen voorzien van een haardplaats en een drietal kelders. De onder Staats gezag gebouwde ruiterbarakken hadden een stalruimte aan de voorzijde en een woonruimte voorzien van een haardplaats aan de achterzijde. Op basis van historische bronnen kan vermoed worden dat deze barakken een verdieping hadden. Opvallend is de afwezigheid van een kelder en waterput. De watervoorziening was centraal geregeld door middel van een aan de straatzijde staande waterput.

Op basis van het aangetroffen vondstmateriaal kan slechts globaal een indruk verkregen worden van de bezittingen van de bewoners. Uit het gevonden materiaal blijkt dat luxe aardewerk ontbreekt, verder valt op dat met name uit de puinlagen van de afbraak van de barakken veel metaalvondsten met een militaire context komen. Tevens zijn er vondsten die in verband kunnen worden gebracht met de aanwezigheid van de cavalerie, zoals enkele hoefijzers en ruitersporen. Het bleek niet mogelijk om onderscheid te maken tussen de Spaanse en Staatse gebruiksfase van het complex.

Het barakkencomplex Sint-Catharinadal was slechts één van de complexen die in Breda gedurende de Tachtigjarige Oorlog gebouwd zijn. Deze barakkenbouw kwam pas ná het Twaalfjarig Bestand op gang. Tot dan toe werden de garnizoenen ingekwartierd. De bouw van barakken in de periode vóór het Twaalfjarig Bestand kan desondanks niet geheel uitgesloten worden, mogelijk zijn op beperkte schaal soldatenhutten gebouwd. Echter, grootschalige barakkenbouw kwam pas vanaf 1629 onder Spaans gezag op gang met een inventarisatie van locaties die geschikt waren voor barakkenbouw. In deze inventarisatie zijn meerdere terreinen opgenomen aan de zuidoost en noordwest zijde van de stad, waarop in totaal meer dan tweehonderd barakken gebouwd moesten gaan worden om 5.000 soldaten in onder te brengen. De kosten van het project bedroegen 200.000 Karolusgulden en werden door Brussel gefinancierd, zoals blijkt uit andere archiefstukken. Bij de inventarisatie werd standaard uitgegaan van één barak geschikt voor zestien man ter koste van 600 Karolusgulden. Nadat de inventarisatie was goedgekeurd vanuit Brussel, werd in 1630 een begin gemaakt met de bouw van de eerste barakken, zoals blijkt uit enkele bestekken met de aanbesteding van diverse werkzaamheden.

Na de inname van Breda door Frederik Hendrik werden de al bestaande barakken in gebruik genomen en werden nieuwe barakken gebouwd, waaronder de Antwerpse barakken. Dit was na de onder Spaans gezag gebouwde Antwerpse barakken, het tweede grote barakkencomplex. Naast nieuwbouw werden oudere complexen uitgebreid.

Het is onduidelijk in hoeverre de locatie van de barakken strategisch bepaald werd. De meeste barakken werden in de omgeving van de stadswallen gebouwd, echter hier bevonden zich vaak nog de onbebouwde gebieden.

Het beeld van de Bredase barakkenbouw past binnen de landelijke trend. Onder Spaans gezag komt vanaf het begin van de 17de eeuw in meerdere steden en vestingen barakkenbouw op gang. De huisvesting in barakken neemt de plaats in van de uit de Middeleeuwen gebruikelijke inkwartiering. Hieraan zullen meerdere oorzaken ten grondslag liggen, een combinatie tussen de overlast door inkwartiering en de lange duur van de oorlog, de hogere organisatiegraad van het leger, de schaalvergroting en professionalisering ervan.

Hoe deze barakkenbouw eruit heeft gezien en wat de verschillen zijn in ontwikkeling aan de Staatse en Spaanse zijde is nog onduidelijk. Hiervoor zal een diepgaander onderzoek met een inventarisatie van barakkencomplexen in meerdere vestingen en steden nodig zijn.

Ná de Tachtigjarige Oorlog ontwikkelt zich door de instandhouding van legers een structurele oplossing voor de huisvesting van soldaten in de vorm van kazernes. De basisprincipes van de kazerne, opgesteld door Vauban, zijn vermoedelijk een directe afgeleide van de uit de Tachtigjarige Oorlog afkomstige barakkenbouw.

Op het gebied van de vroege barakken- en kazernebouw is nog veel onderzoek mogelijk. Zo zullen in vele archieven nog bestekken en andere geschriften met informatie over de stedelijke barakkenbouw aanwezig zijn. Mogelijk zijn deze reeds (deels) onderzocht. Tevens zullen in het bodemarchief de nodige resten van barakken(complexen) bewaard zijn gebleven, die in de toekomst onderzocht kunnen worden. Tijdens het scriptieonderzoek bleek het moeilijk om dit vergelijkingsmateriaal te vinden.

Er zijn meerdere vlakken waarop onderzoek kan worden gedaan. Zo zou alleen al op het gebied van de barakken zelf gekeken kunnen worden of er sprake is van een soort van typologie in de barakkenbouw. Wat was de indeling en de grootte van de barakken, met welke materialen waren ze gebouwd en welke voorzieningen hadden ze? Wat was de functie ervan? Door wie werden ze bewoond en hoe zag het dagelijkse leven van de bewoners eruit. Op regionaal of landelijk vlak (en zelfs overzeese forten en schansen) kan onderzocht worden in welke steden barakken zijn gebouwd, door welke partij en wanneer. Vond de barakkenbouw aan beide zijden (zowel Spaanse als Staatse) gelijktijdig plaats en is er onderscheid in bouwwijze tussen beide partijen? Waren er daarnaast nog strategische motieven voor de bouw van barakken? Lagen de barakken binnen de steden aan de vestingwallen om de mogelijkheid te bieden tot een snelle mobilisatie van de verdediging? Is er onderscheid tussen de locaties waar de hoogste officieren, de lagere officieren en de gewone soldaat werden ondergebracht? Daarnaast, wat waren de politieke en economische overwegingen die ten grondslag lagen aan de bouw van barakken? Wat was de invloed van de steden die druk uitoefenden op het centrale gezag om het huisvestingsprobleem op te lossen? Wat waren de economische consequenties, waarbij bijvoorbeeld de kosten van de bouw moeten worden afgezet tegen de besparingen (uitbetaling van inkwartieringsgeld) en mogelijk militaire voordelen (motivatie van de soldaten door betere onderkomens)? Tot slot zou onderzocht kunnen worden waarop de barakken zelf geïnspireerd waren. Is dat de contemporaine bouw (zoals de kamerwoningen) of had men met een schuin oog gekeken naar de Romeinse wijze van barakkenbouw, immers de militaire strategen waren tot in details op de hoogte van de Romeinse wijze van castra-aanleg. En daarnaast, hoe ontwikkelde zich later in de 17de eeuw de kazerne onder Vauban?